

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет мистецтва та дизайну

Кафедра мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Я. С. Семко, Ю. П. Мельник

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації до самостійної роботи з текстами історичних
джерел для здобувачів освітнього рівня «бакалавр» для всіх
спеціальностей

Ч. 1.

Одеса – 2024

Автори:

Семко Яна Сергіївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Мельник Юлія Павлівна, кандидат політичних наук, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету. Протокол №2 від 11.10.2024 р.

Рецензенти:

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Мельник Олег Віталійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка»

Семко Я. С., Мельник Ю.П. Історія та культура України : методичні рекомендації до самостійної роботи з текстами історичних джерел для здобувачів освітнього рівня «бакалавр» для всіх спеціальностей : електронне видання. Ч. 1. Одеса, Міжнародний гуманітарний університет, 2024. 56 с.

© Семко Яна Сергіївна

© Мельник Юлія Павлівна

© Міжнародний гуманітарний університет

ЗМІСТ

Вступ

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ТА ПРИЙОМИ РОБОТИ З ІСТОРИЧНИМИ ДОКУМЕНТАМИ	5
ТЕМА 1.	
Витоки української історії та культури 1 млн. тому – VII ст.	8
ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	
Давньогрецький історик Геродот про племена скіфів	9
З книги візантійського історика Прокопія Кесарійського «Війна з готами» про життя і побут слов'янських племен	12
ТЕМА 2	
Київська Русь політичне та культурне життя (XI ст. – XIII ст.).	13
ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	
Договір князя Олега з Візантією від 911 року	14
З «Історії» візантійського історика Лева Діакона про князя Святослава Ігоревича	18
З «Повісті минулих літ» про вибір віри, похід на Корсунь і хрещення князя Володимира	19
З «Руської правди»	22
Слово о полку Ігоревім (1185 р.)	25
ТЕМА 3	
Соціально-політичний і культурний розвиток Галицько-Волинської держави (XII – XIV ст.).	27
ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	
З Галицько-Волинського літопису про князя Романа Мстиславича	28
З Галицько-Волинського літопису про боротьбу князів Данила Романовича і Мстислава Удатного проти Польщі та Угорщини	28
З Галицько-Волинського літопису про битву на річці Калці (1223 р.)	34

З літопису про захоплення ханом Батиєм Києва у 1240 р.	37
ТЕМА 4	
Українські землі у складі іноземних держав. Українська культура Литовсько-польської доби (друга пол. XIV – перша пол. XVII ст.)	38
ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ	
З «Хроніки Биховця» про приєднання князем Ольгердом до Литви українських земель	38
Про Городельську унію (1413 р.)	40
Проект Люблінської унії (1569 р.), складений представниками Польського королівства з зауваженнями представників Великого князівства Литовського	43
З книги Гійома Левассера де Боплана «Опис України...»	50
Перелік використаних джерел та літератури	55

Вступ

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ТА ПРИЙОМИ РОБОТИ З ІСТОРИЧНИМИ ДОКУМЕНТАМИ

При вивченні історичних документів здобувачам слід застосовувати наступні методичні прийоми: переказ змісту документа викладачем або студентів, коментоване читання документа, складання здобувачами сюжетних оповідань на основі документа, фронтальний та індивідуальний аналіз документів, розв'язання здобувачами логічних завдань на основі аналізу документа, стисле повідомлення за змістом документа з наступним його обмірковуванням.

Слід звернути увагу здобувачів, що тренувальні роботи спрямовані на закріплення й вдосконалення вмінь, частина яких може перейти в навичку. Періодично повторювані завдання по самостійному конспектуванню нових тем, будуть сприяти виробленню вмінь у здобувачів знаходити головне й у логічній послідовності викладати матеріал.

Необхідно пам'ятати, що головне завдання викладача при застосуванні частково-розвідувального методу полягає у тому, щоб навчити здобувачів знаходити і застосовувати знання, вести розшук нових знань. Цей метод застосовується при опорі на вже існуючі у здобувачів знання та вміння, які були отримані у попередні роки навчання і не тільки з історії, але й з інших дисциплін. Закріпити отримані знання з аналізу документів можна шляхом правильної організації практичних занять, як для всього колективу, так і для окремих груп здобувачів. Названий метод дозволяє підготувати здобувачів до самостійної творчої роботи, однак він ще не включає їх у цілісний процес пізнання. До числа інших основних практичних методів навчання відноситься дослідницький метод. Суть цього методу полягає в тому, що здобувачі самостійно вивчають нову тему. Завдання викладача полягає в спонуканні здобувачів самостійно проаналізувати матеріал конкретної теми, починаючи з пошуку літератури до підготовки повного тексту доповіді або реферату.

Діяльність викладача по навчанню здобувачів технічним прийомам науково-дослідної діяльності: як підбирати літературу з теми що вивчається; як робити виписки, конспектувати матеріал; як аналізувати документи та інші історичні джерела; як працювати з мапами, складати таблиці, схеми, робити висновки, композиційно правильно написати й оформити наукове повідомлення, доповідь або реферат. Отже, застосування дослідницького методу потребує більших затрат часу і необхідних навичок пошукової роботи здобувачами. Часто дослідницький метод використовується на факультативі з історії. Тут під керівництвом викладача здобувачі формують навички дослідницької діяльності при вивченні історії рідного краю або конкретних історичних проблем. При цьому викладач визначає коло індивідуальних завдань по дослідженню проблеми, консультує здобувачів, планує і контролює виконання їх роботи до визначеного терміну.

За підсумками дослідницьких завдань здобувачі доповідають про результати (під час парктичного заняття або факультативу), аргументують їх, а викладач керує обмірковуванням і підбиває підсумок виконаної праці. Отримані навички дослідницької роботи допоможуть здобувачам у підготовці, наприклад, доповідей, виступів, бесід, у написанні рефератів, наукових робіт у межах малої академії наук, у зібранні і обробленні матеріалів для історичного музею. Таким чином, застосування практичних методів навчання допомагає опановувати не тільки історичні знання, але й дозволяє підготувати здобувачів до самостійної творчої праці.

Автори пропонують структурну модель вивчення історичних джерел, що поєднує змістові, діяльнісні та ціннісні компоненти

I. Змістові компоненти. роботі здобувачів з історичними документами пізнання історії здійснюється на двох рівнях:

- а) вивчення джерела (конкретне, фрагментарне пізнання);
- б) ознайомлення з епохою (загальне пізнання).

Відповідно до вказаних рівнів можливі дві групи питань.

A. Документ як історична пам'ятка:

- 1) належність до певного часу (епохи), події, особи, суспільного інституту, руху тощо;
- 2) сфера громадського життя, з якою пов'язане виникнення й використання пам'ятки;
- 3) матеріал, форма, стиль, мова пам'ятки;
- 4) історія пам'ятки (творці, власники, проблеми збереженості тощо);
- 5) пам'ятка як свідчення матеріальної та духовної культури свого часу, культурне надбання.

Б. Епоха в пам'ятках:

- 1) основні види історичних документів, залишених епохою; їх своєрідність, особливості порівняно з попереднім і наступним часом;
- 2) відбиття в історичних документах різних сторін життя людей в аналізовану епоху.

II. Пізнавальна діяльність.

А. Від пам'ятки до джерела:

- 1) попереднє ознайомлення з елементами джерелознавчих знань (види історичних джерел, методи їх збирання й вивчення та ін.);
- 2) спостереження й опис пам'ятки;
- 3) атрибуція й класифікація;
- 4) моделювання, реконструкція.

Б. Початки аналізу й критики джерела:

- 1) обставини, мета створення, функції пам'ятки;
- 2) інформативність джерела; «первинні» та «вторинні» джерела;
- 3) ступінь суб'єктивності — об'єктивності (офіційні, громадські, особисті матеріали; «навмисні» і «ненавмисні» джерела);
- 4) співвідношення з іншими джерелами; подібність і відмінність у свідченнях.

III. Емоційно-ціннісне ставлення:

- 1) інтерес і мотивація до вивчення історичних джерел, їх інтерпретація;

- 2) усвідомлення важливості історичних пам'яток як культурного надбання, необхідності їх збереження;
- 3) визначення особистого ставлення до історичних пам'яток, їх ідей та художнього втілення.

ТЕМА 1.

Витоки української історії та культури 1 млн. тому – VII ст.

Зміст теми. Предмет і завдання дисципліни. Міжпредметні зв'язки. Давня та середньовічна історія України в контексті всесвітньої та вітчизняної історії. Ефективність поєднання принципів науковості, об'єктивності, історизму, альтернативності з авторською оцінкою суперечливих явищ минулого. Хронологія. Джерела та історіографія. Археологічні, етнографічні, мистецькі та ін. пам'ятки вітчизняної історії.

Первісний лад. Ознаки та характерні риси. Палеоліт. Датування найдавніших свідчень людської діяльності на Україні. Соціальна структура. Перші поховання людей. Мезоліт. Неолітична революція. Перехід до осілого способу життя. Енеоліт. Початок формування територіальної общини. Етнічні процеси. Індоевропейці. Трипільська культура. Орне землеробство, тваринництво, гончарство.

Перший суспільний поділ праці. Майнове розшарування. Розселення, вірування і мова індоевропейців. Язичництво.

Перше велике переселення народів. Праслов'яни. Кіммерійці. Кочове скотарство, ремесла. Військові походи. Державне утворення. Скіфи. Експансія від Північного Кавказу на захід. Час та просторові межі існування Великої Скіфії. Чотири групи племен скіфських племен. Слов'янські та іранські скіфи. Торгівля, ремесла. Війни скіфів. Звичаї та вірування кочових скіфів. Культура. Вплив грецької цивілізації. Елліни. Еллінський період. Боспорське царство. Розбудова міст-республік. Римський період історії античних держав Північного Причорномор'я. Криза рабовласницького ладу. Удари готів і гунів. Падіння античних міст. Культура греків. Архітектура. Мистецтво. Сармати. Походження. Амазонки Приазов'я. Культура.

Ключові поняття теми: *Давня та середньовічна історія України, первісні люди, перші кочові народи, грецька цивілізація, слов'янські племена, культура стародавніх народів.*

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Давньогрецький історик Геродот про племена скіфів

«Скіфи кажуть, що їхній народ є наймолодший серед усіх народів, і ось як це сталося. їхня країна була пустелею, і перша людина, що там з'явилася, була такою, що звалася Таргітаєм. Батьками цього Таргітая, як вони кажуть, але я цьому не вірю, були, за їхнім твердженням, Зевс і дочка бога ріки Борисфена (Дніпро). Від них походив Таргітай, і у нього було троє синів: Ліпоксай, Арпоксай і молодший Колаксай. Коли вони були царями, з неба впали на скіфську землю зроблені з золота плуг, ярмо, сокира і чаша. Першим побачив їх старший і наблизився, щоб їх узяти, але все це золото, коли він підійшов туди, почало горіти. Він віддалився, і тоді до них підійшов другий, але із золотом сталося те саме. Отже, так своїм полум'ям прогнало їх золото. Проте коли до нього наблизився третій, молодший, золото згасло, і тоді він узяв його собі і пішов із ним додому. І старші брати після того, що вони побачили, погодилися передати все царство молодшому.

Отже, як кажуть, від Ліпоксая походять ті скіфи, плем'я яких називається авхатами, від середнього брата, Арпоксая, ті, що називаються катіарами і траспіями і, нарешті, від молодшого брата походять ті, що називаються паралатами, а всі вони разом, як кажуть, називаються околотами, а ця назва була ім'ям їхнього царя. Назву «скіфи» їм дали елліни.

Геракл, коли він гнав Геріонових бугаїв, прибув до цієї країни, де тепер мешкають скіфи і яка тоді була пустельною.

І там в одній печері він знайшов істоту подвійної природи: наполовину вона була дівою, а наполовину змією; до сідниць її тіло було жіночим, а нижче – зміїним. Він, побачивши її, здивувався і спитав її, чи не бачила вона десь його коней, що зникли.

Нарешті, вона віддала йому їх і сказала: «Цих коней, що прийшли сюди, заради тебе я врятувала, а ти винагородив мене за мою послугу; від тебе я зачала трьох синів».

Коли народилися сини, вона спершу дала їм імена: першого назвала Агатірсом, другого Гелоном, а останнього – Скіфом.

...Від пристані борисфенітів (Ольвія розташована посередині приморської частини всієї Скіфії), від неї і далі перший народ, котрий можна зустріти, де калліппіди, які є напівелліни і напівскіфи, над ними є інший 11 народ, що називається алізонами. Вони і калліппіди взагалі мають такий спосіб життя, як і скіфи, але сіють і їдять пшеницю і цибулю та часник, і сочевицю та просо. Над алізонами живуть скіфи-орачі, що сіють пшеницю не для їжі, а на продаж. Ще далі над ними живуть неври, а далі на північ від неврів, наскільки я знаю, є незалюднена країна. Оці народності живуть уздовж ріки Гіпанія (так називали річки Південний Буг та Кубань) на заході від Борисфена.

А як перейти Борисфен, ідучи від моря, то спершу буде Гілея (плавні в нижній течії Дніпра), а якщо йти ще вище, там живуть скіфи-землероби, яких елліни, що живуть уздовж ріки Гіпанія, називають борисфенітами, а самих себе ті елліни називають ольвіополітами. Отже, ці скіфи-землероби живуть на сході на відстані трьох днів шляху, і до ріки, що називається Пантікап (річка Ворскла), а на півночі на відстані, якщо пливати одинадцять днів, там джерела Борисфена. Далі країна, що над ними, це пустеля великих розмірів. За пустелею мешкають андрофаги, які є окремою народністю, яка не належить до скіфів. А далі за ними вже справжня пустеля і, наскільки я знаю, там нема іншого народу.

...На схід від цих скіфів-землеробів, якщо перейти ріку Пантікап, у тій країні мешкають кочовики також скіфи, які нічого не сіють і не обробляють землі. Вся ця країна позбавлена дерев, за винятком Гілеї. Ці кочовики живуть на схід на відстані чотирнадцяти днів шляху і доходять до річки Герра (річка Молочна).

За Герром простягається країна, що називається царською, і скіфи, які в ній живуть, найхоробріші та найчисленніші і вони вважають інших скіфів своїми невільниками. Вони на півдні сягають аж до Тавріки, а на схід – до рову, що... прокопали народжені від сліпих, і до гавані на Маєтідському озері (Азовське море), що називається Кремни. Деякі інші частини їхньої землі доходять до ріки Танаїда (Дон). Вище на північ від царських скіфів мешкають меланхлени, це вже інша народність, не скіфська. Вище меланхленів, наскільки я знаю, є болота і незалюднена країна.

Якщо перейти ріку Танаїд, там уже не Скіфія, але перша її частина належить савроматам, які живуть у країні, що починається від затоки Маєтідського озера і простягається на північ на відстань п'ятнадцяти днів шляху, і вся ця країна позбавлена дерев і диких, і культурних. Над ними живуть будіни в країні, що вся заросла різними деревами.

...Починаючи від Істру (Дунай), я опишу скіфську країну щодо її розміру, як вона тягнеться вздовж моря. Від Істру це є власне первісна Скіфія, розташована в напрямі до півдня і південного вітру аж до міста, яке називається Каркінітіда (на березі Арабатської затоки). Звідти і далі країну, що тягнеться вздовж моря і яка є гірською і заходить у Понт, залюднює плем'я таврів до півострова, що називається Скелистим. Скіфія обмежується з двох боків морем, морем із південного боку і морем із східного боку, точно так, як і Аттіка...

Отже, від Тавріки на північ від таврів і на схід аж до моря живуть уже скіфи і ще в краях на сході від Кіммерійського Боспору і від Маєтідського 12 озера до ріки Танаїду, що вливається саме в це озеро. Отже, від Істру і далі на північ у глиб материка Скіфія обмежена спершу народом агатірсів, далі – народом неврів і після нього – андрофагів і, нарешті, – меланхлайнів.

Отже, Скіфія, має чотирикутну форму, і дві її сторони, що скеровані до моря, одна, яка від узбережжя заходить у глиб материка, та ніша, яка тягнеться вздовж моря, за розміром є однакові. Від Істру до ріки Борисфену десять днів шляху і ще десять від Борисфену до озера Маєтиди. А сторона

Скіфії від моря в середину країни до меланхлайнів, що живуть на півночі від Скіфів, становить двадцять днів шляху. Одноденний шлях за моїм підрахунком дорівнює двомстам стадіям. На основі цього підрахунку сторони Скіфії поперечні становлять чотири тисячі стадій, а повздовжні, що йдуть у середину країни, мають також стільки стадіїв. (Стадій – одиниця довжини, в основу якої лягла відстань від старту до фінішу в так званому простому бігу на Олімпійських іграх. Довжина стадія у різних містах і в різні часи дорівнювала від 184 до 192 метрів. Так званий античний або грекоримський стадій дорівнював 177,6 м.)».

Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наукова думка, 1993.

С. 181, 184–185, 203–204.

З книги візантійського історика Прокопія Кесарійського «Війна з готами» про життя і побут слов'янських племен

«Ці племена, склавини й анти, не управляються однією людиною, але з давніх часів живуть у народоправстві (демократії), і того всі справи, чи щасливі чи лихі, вважаються спільними. І в усіх інших справах однаково ведеться в обох цих варварських народів і встановилося давно. Єдиного бога, що надсилає блискавку, визнають єдиним владикою всіх, і жертвують биків, і здійснюють інші священні обряди. Не знають долі (фатуму) і зовсім не визнають, щоб вона мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть видиму, чи в хворобі, чи на війні, обіцяють вони за життя своє, якщо не загинуть, жертву богу, і врятувавшись, жертвують, що обіцяли, і думають, що тією жертвою спасли собі життя. Шанують вони річки, німф і деякі інші божества, жертвують їм всім і з тих жертв ворожать. Живуть вони в жалюгідних халупках, на великій відстані одна від одної, наскільки можливо міняючи часто місце поселення.

Виступаючи на битву, ідуть здебільшого маючи в руках щити і списи, а нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки (хітона), ані плаща, але тільки в коротких штанах, підтягнутих широким поясом на стегнах, стають битися з ворогами. В обох народів мова одна, проста і варварська. Виглядом

вони також не різняться поміж собою. Всі вони високі й надзвичайно міцні. Тілом і волоссям білі або золотисті, і не впадають зовсім в чорне, а рудуваті всі. Спосіб життя вони мають суворий і зневажають зручності, як масагети, і дуже брудні, як і ті. Але вони зовсім не злі і не підступні і в простоті вони немовби зберігають гунські звичаї. І навіть ім'я у слов'ян та антів було спочатку одне».

Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. Київ : Довіра, 1992. С. 260–261.

ТЕМА 2

Київська Русь політичне та культурне життя (XI ст. – XIII ст.).

Зміст теми. Теорії походження Русі. Україна за Аскольда і Діра. Військові походи князя на Константинополь. Хрещення Русі. Становлення імперії. Князі Олег та Ігор. Поширення влади Києва. Зовнішня політика. Переможні походи на Візантію. Договір 911 р. Походи на Кавказ. Походи на Візантію 941 і 944 рр. Консолідація політичної верхівки держави. Загибель Ігоря. Княгиня Ольга. Князь Святослав. Реформи княгині Ольги. Налагодження податкової систем. Погости. Прийняття Ольгою християнства. Закінчення об'єднання східнослов'янських племен. Захоплення волзького торгового шляху. Розгром Хазарського каганату. Походи Святослава на Дунай. Розгром Болгарії. Загибель Святослава. Володимир Великий. Хрещення Русі. Зміцнення держави. Проведення адміністративної та військової реформи. Остаточне формування території держави.

Піднесення культури. Перші школи. Князь Ярослав Мудрий. Міжусобиці. Перемога над печенігами 1036 р. Ріст економіки. Містобудівництво. Зовнішня політика князя. Початок розпаду імперії. Передача уділів у вотчину. Набіги кочівників. З'їзд князів у Любечі. Володимир II Мономах. Зміцнення держави. Приборкання половців. Князь Мстислав Володимирович. «Період поліцентризації Київської Русі».

Розвиток культури. Література. Види письма. Церковна реформа князя Володимира. Особливості давньоруського мистецтва. Архітектура: дерев'яна

і кам'яна. Оборонне, житлове і культове будівництво. Видатні архітектурні пам'ятки Київської Русі. Давньоруська скульптура. Музика. Історичне значення культури Київської Русі.

Ключові поняття теми: Київська Русь, норманська теорія, автохтона теорія, перші князі, християнізація, печеніги, половці, поліцентризм, культура, освіта, архітектура.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Договір князя Олега з Візантією від 911 року

У «Літописі Руському» зберігся повний текст першого письмового договору 911 року.

«У рік 6420 (912). Послав Олег мужів своїх налагодити мир і укласти договір межі Греками і Руссю. І послав він, мовлячи:

«Згідно з другою угодою, що відбулась при тих же цесарях, Льві й Олександрові, ми (мужі) від народу руського – Карл, Інгельд, Фарлоф, Вермуд, Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Руар, Актеву, Труан, Лідул, Фост, Стемид, – послані від Олега, великого князя руського, і всіх, що є під рукою його, світлих бояр, до вас, і Льва, і Олександра, і Костянтина, великих за волею божою самодержців, цесарів грецьких, для збереження і на засвідчення дружби, яка од багатьох літ була межі християнами і Руссю, за бажанням наших князів і за (їхнім) велінням, і від усіх, що є під рукою його (Олега), сущих русів. Наша світлість, більше від інших за волею божою хтячи зберегти і засвідчити таку дружбу, яка бувала межі християнами і руссю, багато разів насправді прагнули не лише просто на словах, а на письмі і з клятвою твердою, клявшиись оружжям своїм, дружбу таку засвідчити і утвердити по вірі і по закону нашому.

Глави (угоди), які ми, отже, взяли на себе по божій вірі і дружбі, суть такі:

По першому слову замирімося з вами, греки, дружимо один з одним від усієї душі і призволення, а ми не дамо, наскільки наша воля, статися ніякому обману чи злочинів од тих, що перебувають під рукою наших світлих

князів, і подбаємо, наскільки (наша) сила, щоб зберегти з вами, греки, на подальші літа і назавжди дружбу немінливу й бездоганну, яку ми засвідчуємо проголошенням і написанням з клятвою. Так само й ви, греки, бережіть таку ж дружбу, незвабливу й непорушну, до князів світлих наших руських і до всіх (людей), що є під рукою світлого князя нашого, завжди і в усі літа.

А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимось так: (злочин) нехай настільки явно буде доведений доказами, щоб (судді) мали віру до цих доказів; а коли вони йому (доказові) будуть не йняти віри, нехай не клянеться та сторона, яка прагне, щоб (доказові) не вірили; а коли поклянеться (позивач) по вірі своїй – буде (такою) кара, якою й виявиться провина.

Про це: якщо хто уб'є, християнина русин чи християнин русина, нехай умре там, де вчинить убивство. Якщо ж утече той, хто вчинив убивство, (і) якщо є він імушим, то (ту) частину (майна) його, котра його буде по закону, хай візьме родич убитого; але й жона убивці хай має стільки, 14 скільки належить (їй) по закону; якщо ж той, що вчинив убивство і втік, є неімушим, хай буде він під судом, поки не знайдеться, і тоді хай умре.

Якщо ж ударить (хто кого) мечем або поб'є яким-небудь знаряддям, то за удар або побої нехай дасть п'ять літр срібла по закону руському, якщо ж той, хто так учинив, буде неімушим, хай дасть, скільки може, і хай зніме із себе (потерпілому) навіть ту саму одягу свою, у якій він ходить, а про решту (суми) нехай поклянеться по своїй вірі, що (ніхто) інший ніяк (не може) допомогти йому; після цього за провину хай (більше) не стягують.

Про це: якщо украде русин що-небудь у християнина чи, навпаки, християнин у русина, і злодій буде спійманий у той час, коли вчинить крадіжку, тим, хто втратив що-небудь, (та) якщо опиратиметься він, крадіжку чинячи, і буде вбитий, хай не карають за смерть (його) ні християни, ні руси, але ще нехай забере своє той, який (це) втратить. А якщо віддасться в руки крадій, нехай буде він узятий тим же, у кого буде украдено, і зв'язаний буде, і оддасть те, що посмів украсти, однак оддасть потрібно.

Про це: якщо ж хто, чи русин християнинові, чи християнин русинові, завдаючи муки, вчинить грабіж або явно насильно візьме що-небудь у другого, хай верне потрійно.

Якщо викинутий буде човен вітром великим на чужу землю, і якщо він знайдений буде нами, русами, то якщо хто збереться спорядити човен з добром своїм і відіслати назад у землю Християнську, ми проведемо його крізь усяке небезпечне місце, доки (не) прибуде він у безпечне місце. Якщо ж такий човен, чи бурею, чи земною переполоною задержаний, не може добратися до своїх місць, то ми, руси, допоможемо гребцям того човна і допровадимо (туди) з куплею їх по-здорову. Якщо це станеться поблизу землі Грецької і якщо приключиться така сама біда човну руському, то ми, (греки), проведемо його в Руську землю; і хай продають (руси) товар того човна; і якщо може (хто) продати що з човна, (то) ми, (греки), виволочимо їм (товар). А коли ми, руси, прийдемо в Греки чи для торгівлі, чи з посольством до цесаря вашого, то ми, (греки), пропустимо з честю їх (і) проданий товар човна їхнього. Якщо ж приключиться кому з того човна в ньому убитим бути, або побитим бути нами, русами, або взято (буде з човна) що-небудь, то хай ті, що це вчинили, зазнають названої раніш кари.

Про цих: якщо полоняник з обох країн задержується чи русами, чи греками, проданий в ту (їхню) країну, і якщо знайдеться чи русин, чи гречин, Що викуплять і вернуть викуплену особу в свою країну, то (хай) візьмуть ті, які (раніш) його, (полоняника), купили, (заплачену) ціну його або (те) візьмуть за нього, що вважається на торзі на (той) день ціною челядина. Так само якщо з війська взятий буде (русин у полон) тими ж греками, то хай же повернеться він у свою країну і (хай) оддана буде (та) ціна його, як уже сказано, що й на торзі.

Коли ж потрібно (цесареві вашому) на війну іти і якщо виникне вам потреба (в людях), а ці, (руси), захтять віддати честь вашому цесареві, – то коли в будь-який час скільки їх (не) прийде і схочуть вони остатись (на службі) у цесаря вашого своєю волею, – нехай вони будуть (там).

Про полонення русами (тих), які часто прибувають із якої-небудь країни в Русь і яких продають в Християни, а також іще і про полонених християн, які часто з якої-небудь країни прибувають в Русь, – цих (нехай) продають по двадцять золотих, і хай прибудуть вони в Греки.

Про це: якщо украдений буде челядин руський, або втече, або насильно проданий буде і жалітися стануть руси, – хай підтвердиться це челядином, (і) нехай заберуть вони його в Русь; також і купці, якщо вони втратили челядина і жаліються, – нехай позивають (через суд) і, знайшовши його, нехай заберуть; якщо ж який-небудь місцевий (житель) не дасть учинити цей розшук, – хай буде він винуватим.

Про русів, що служать у Греках у християнського цесаря. Якщо хто (з них) помре, не розпорядившись своїм майном, чи також своїх (тут) не матиме, хай верне (цесар) майно (його) найближчим родичам в Русь. Якщо ж (русин) учинить заповіт, – той візьме спадок його, кому він напише успадкувати майно; хай успадкує його (хто-небудь) із русів, що (тут) торгують, (чи хто) з різних (людей), що прибувають (із Русі) в Греки і надовго (тут) залишаються. Якщо злочинець (не) повернеться в Русь, – хай жаліються руси християнському цесареві і (нехай) схоплять такого і повернуть насильно в Русь. Це ж усе нехай роблять руси грекам, якщо денебудь станеться таке (саме).

На підтвердження ж і непорушність (миру, що має) бути межі вами, християнами, і (нами), руссю, цей мирний договір учинили ми, (руси), і ви, оба (цесарі), новим написанням на двох хартіях, – цесаря вашого і своєю рукою, (а цесар) присягальним чесним хрестом і святою єдиносущою трійцею єдиного істинного бога вашого засвідчив (свій договір) і дав нашим послам. Ми ж клялися цесарю вашому, од бога сущому, яко божому створінню, по закону і за звичаєм народу нашого не переступати ні нам, ні іншому (кому) із країни нашої встановлених глав договору про мир і дружбу. І це написання дали ми обом цесарям вашим для підтвердження, що договору цьому бути на укріплення і засвідчення існуючого межі нами миру, місяця

вересня в другий (день), а в індікт п'ятнадцятий, у рік (від) сотворіння світу 6420.

Цесар же Леон, ушанувавши послів руських дарами – золотом, і паволоками, і фофудіями, – приставив до них мужів своїх показати їм церковну красу, і палати золотії, і багатство, що було в них: золота безліч, і паволоки, і каміння дороге, і страждання господні – вінець, і гвозді, і багряницю, і мощі святих, повчаючи їх віри своєї і показуючи їм істинну віру. І тоді одпустив він їх у свою землю з честю великою.

Послані ж Олегом послы прийшли до Олега і повідали всі речі обох цесарів, як учинили мир і уклали договір межі Грецькою землею і Руською і як дійшли згоди клятви не переступати ні грекам, ні русі.

І жив Олег, мир маючи з усіма землями і князюючи в Києві».

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 20–22.

З «Історії» візантійського історика Лева Діакона про князя Святослава Ігоревича

Книга дев'ята «11. ...Імператор Цимісхій у позолоченому озброєнні, на коні, під'їхав до берега Дунаю, супроводжуваний великим загоном вершників. Святослав приплив по річці на скіфському човні і, сидячи за веслом, гріб нарівні з іншими без жодної відмінності. На вигляд він був таким: середній на зріст, не надто високий, не надто малий, з густими бровами, з голубими очима, з рівним носом, з голеною головою і з густими звисаючими донизу вусами. Голова в нього була зовсім гола, і лише з одного боку висіло пасмо волосся, що означало знатність роду; шия товста, плечі широкі і весь стан досить стрункий. Він виглядав похмурим і суворим. В одному вусі висіла в нього золота сережка, прикрашена двома перлинами з рубіном, вставленим між ними. Одіяння на ньому було біле, яка нічим, окрім чистоти, не відрізнялось від одягу інших. Сидячи в човні на лаві для веслярів, він поговорив трохи з государем про умови миру і виїхав. Таким чином закінчилась війна ромеїв із русами».

Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. Київ : Довіра, 1992. С. 108.

З «Повісті минулих літ» про вибір віри, похід на Корсунь і хрещення князя Володимира

«У рік 6495 (987). Скликав Володимир бояр своїх і старців і сказав їм: «Осе приходили до мене болгари, кажучи: «Прийми закон наш». Потім же прийшли німці, і ті хвалили закон свій. Після сих приходили жида. А після сих приходили й греки, гудячи всі закони, а свій хвалячи, і багато говорили вони, розказуючи од початку світу. Мудро ж говорять вони, розказують, що й другий світ має бути, і чудно слухати їх. А якщо хто, мовляв, у нашу віру перейде, то, померши, встане знову, і не померти йому ввіки. Якщо ж хто в інший закон перейде, то на тім світі йому в огні горіти. Так що ви владите? Що відповісте? ».

І сказали бояри і старці: «Ти знаєш, княже, що своє ніхто не хулить, а хвалить. Якщо хочеш ти розізнати гаразд, то маєш у себе мужів. Пославши їх, розізнай у кожного про їхню службу, і як хто служить богові».

І була до вподоби річ ця князеві і всім людям. Вибрали вони мужів добрих і тямущих, числом десять, і сказали їм: «Ідіте спершу в Болгари (Волзька Булгарія), розізнайте про віру їхню і службу».

Вони, ото ж, пішли, і, прийшовши, бачили бридкі діла їх і поклоніння в мечеті, і вернулися в землю свою. І сказав їм Володимир: «Ідіте ще в Німці і роздивіться також, а звідти ідіте в Греки (Візантія)».

Вони ж прийшли в Німці, і, роздивившись церкву і службу їхню, прийшли до Цесарограда, і прибули до цесаря Василія. Цесар же спитав їх, задля чого вони прийшли, і вони розповіли йому все, що було. Це почувши, цесар і рад був, і честь велику склав їм у той день. А на другий день послав він вість до патріарха Миколая, кажучи так: «Прийшли руси іспитувати віру 17 нашу. Тож приготуй церкву і клір і сам облачись у святительські ризи. Хай бачать вони славу бога нашого ». І, це почувши, патріарх повелів скликати клір увесь, і за звичаєм вчинив празникову службу, і кадила вони запалили, і співи, й хори влаштували.

І пішов з ними й цесар у церкву святої Софії, і поставили їх на почесному місці, показуючи красу церковну, і співи, і службу архієрейську, і дияконів, що стояли попереду, і розказуючи їм про службу богові своєму. Вони ж у зачудуванні були і здивувавшись, похвалили службу їхню. І, прикликавши їх, цесарі Василій і Костянтин сказали їм: «Ідіте в землю вашу». І відпустив їх Василій з дарами великими і з честю.

Вони ж прийшли в землю свою, і зізвав князь бояр своїх і старців, і мовив Володимир: «Осе прийшли послані нами мужі. Так послухаймо од них, що було». І сказав він їм: «Розкажіть перед дружиною».

Вони тоді розказали: «Ходили ми спершу в Болгари і дивилися, як вони поклоняються в храмі, тобто в мечеті, стоячи без пояса. Отож, поклонившись, сяде кожен і глядить сюди й туди, як навіжений, і нема радості в них, але печаль і сморід великий, і недобрий є закон їхній. І прийшли ми в Німці, і бачили, як вони службу правили, а краси ж не побачили ніякої. І прийшли ми тоді в Греки. І повели нас туди, де ото вони служать богові своєму, і не знали ми, чи ми на небі були, чи на землі. Бо нема на землі такого видовища або краси такої, – не вміємо ми й сказати про се. Тільки те ми відаємо, що напевне бог їхній перебуває з людьми і служба їх єсть краща, ніж в усіх землях. Ми навіть не можемо забути краси тієї, бо всяк чоловік, якщо спершу спробує солодкого, потім же не може гіркоти взяти. Так і ми не будемо тут поганами жити».

Бояри ж, відповідавши, сказали: «Якби лихий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх людей». А Володимир, відповідавши, мовив: «То де ми хрещення приймемо?» І вони сказали: «Де тобі вгодно».

У рік 6496 (988), пішов Володимир з військом на Корсунь, город грецький. Та заперлися корсуняни в городі, і став Володимир з одного боку города в гавані, на віддалі одного польоту стріли од города, і боролися кріпко городяни з ними. Володимир обложив город, і знемагали люди в городі. І

сказав Володимир городянам: «Якщо ви не здастесь, – буду стояти хоч три роки».

Володимир тим часом спорядив воїв своїх і повелів насип сипати до городської стіни. І коли ці насипали, корсуни, підкопавши стіну городську, викрадали сипану землю і носили до себе в город, висипаючи її посеред города. Вої тоді досипали більше, а Володимир стояв.

І от один муж, на ім'я Анастас, корсунянин, стрілив, написавши на стрілі: «За тобою, зі сходу, є колодязі, з яких іде вода по трубі. Перекопавши їх, ви переймете воду». Володимир же, це почувши і глянувши на небо, сказав: «Якщо збудеться се – охрещусь». І тут одразу звелів він перекопати труби, і перейняли вони воду, і люди знемагали від спраги і здалися.

І ввійшов Володимир у город, і дружина його. І послав Володимир послів до цесаря Василя і Костянтина, говорячи так: «Осе город ваш славний я взяв. Та чую ось я, що сестру ви маєте, дівчину. Тож якщо її не оддасте за мене, то вчиню вашому городу те, що й сьому вчинив».

І, це почувши, опечалились цесарі, і послали йому вість, так говорячи: «Не належить християнам заміж виходити за поган і оддавати за них. Якщо ж ти охрестишся, то візьмеш її, і дістанеш царство небесне, і з нами єдиновірдем будеш. Якщо ж сього не вчиниш – не зможемо ми віддати сестри своєї за тебе».

І, це почувши, Володимир мовив посланим цесарями: «Скажіте обом цесарям так: «Я охрещусь, тому що раніше від сих днів і спитав я закон ваш, і він мені єсть до вподоби, і віра ваша, і служба. Бо мені розповіли послані нами мужі».

І, це почувши, обидва цесарі і раді були, і вмолили сестру свою, на ймення Анну, і послали до Володимира послів, говорячи: «Охрестись, тоді пошлемо сестру свою до тебе». І сказав Володимир: «Нехай, прийшовши із сестрою вашою, охрестять мене».

І послушали його цесарі, і послали сестру свою, і деяких – сановників, і пресвітерів. Вона ж не хотіла йти в Русь, яку погани, і сказала їм: «Лучче б

мені тут умерти». І сказали їй брати: «Коли наверне як-небудь бог Руську землю в покаяння, ти й Грецьку землю ізбавиш од лютої раті. Ти ж бачиш, скільки зла наробили руси грекам? Нині ж, якщо ти не підеш, те саме вони творитимуть нам». І ледве удвох присилювали вони її, і вона, сівши в корабель і з плачем поцілувавши родичів своїх, рушила через море.

Коли прибула вона до Корсуня, то вийшли корсуняни з поклоном, і ввели її в город, і посадили її в палаті.

А за божим приреченням в сей час розболівся Володимир очима. І не бачив він нічого, і тужив вельми, і не догадувався, що зробити. І послала до нього цесариця посла, кажучи: «Якщо ти хочеш болісті сеї позбутися, то відразу охрестись. Якщо ж ні, – то не позбудешся сього». І, це почувши, Володимир сказав. «Якщо буде се правда, – воістину велик бог християнський». І повелів він охрестити себе.

І тоді єпископ корсунський з попами цесаричиними, огласивши його, охрестили Володимира. І коли возложив єпископ руку на нього – він зразу прозрів. Як побачив Володимир це раптове зцілення, він прославив бога, сказавши: «Тепер узнав я бога істинного». А коли побачила це дружина його, – многі охрестилися.

Охрестився ж він у церкві святої Софії. І єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на високому місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни; палата Володимирова стоїть окрай церкви і до сьогодні, а цесаричина палата – за олтарем.

По охрещенні ж привів він цесарицю на обручення. А сього не відаючи, деякі неправильно говорять, ніби він охрестився в Києві, інші ж – кажучи, що у Василеві, а другі, говорячи, ще інакше кажуть».

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 60–63.

З «Руської правди»

«1. Коли вб'є чоловік чоловіка, то метиться брат за брата, якщо сини одного батька, чи батька син, якщо племінник, чи сестри син; а якщо не буде мститися – то 40 гривень за голову; якщо буде русин, чи гридин, чи купець,

чи ябетник, чи мечник, якщо ізгой чи слов'янин, то 40 гривень поклади за нього.

2. Якщо буде кров чи синці в ураженого, то не потрібен і свідок людині тій; якщо не буде знаку якогось – потрібен свідок, не буде знаків – й справі кінець; якщо не може мститися, то взяти за образу 3 гривні, а лікарю нагорода.

3. Якщо хтось когось ударить батоном чи жердиною, чи рукою, чи чашею, чи рогом, чи обухом, то 12 гривень; якщо його не спіймали, то помоталися йому, на тому й кінець.

4. Якщо поранить мечем, не виймаючи його, чи рукояттю, то 12 гривень.

5. Якщо поранить руку, і відпаде рука, чи всохне, 40 гривень. Якщо нога буде ціла чи почне кульгати, тоді то друзі примирять.

6. Якщо палець віріже якийсь, то 3 гривні за образу.

7. А коли вуса – 12 гривень, бороду – 12 гривень.

8. Якщо ж хто вийме меча, але не вдарить, то той гривню покладе.

9. Якщо ж поранить чоловік чоловіка чи від себе, чи до себе – 3 гривні та два свідки; якщо буде варяг чи колбяга – то під присягу.

10. Якщо челядин сховається чи у варяга, чи у колбяга і його впродовж трьох днів не знайдуть, і на третій день не зізнається, – то 3 гривні за образу.

11. Якщо хто поїде на чужому коні, не позичивши його, – виклади 3 гривні.

12. Якщо хто візьме чужого коня, чи зброю, чи одяг, а знайдеться у своєму миру (общині), то взяти хазяїнові своє, а 3 гривні – за образу.

13. Якщо знайшов крадія, не кажи йому: моє; нехай піде на звід, де річ взяв, якщо не піде, то знайди поручника впродовж п'яти днів.

15. Якщо хто челядина спіймати хоче, упізнавши своє, то до одного вести, у кого той купував, а той веде до іншого, і так, коли дійде до третього, – кажи йому: віддай ти мені свого челядина, а ти свої гроші шукай зі свідками.

16. Якщо холоп ударив вільного чоловіка і біжить до хоромів, а пан почне ховати його, то холопа спіймати, а пан мусить сплатити за нього 12 гривень, а коли зустріне той муж холопа – може вбити його.

17. А якщо зламає чи спис, чи щит, чи сокиру і захоче сховати у себе, то взяти гроші у нього; а якщо зламав і почне повертати, то грішми мусить заплатити, скільки це коштуватиме.

18. Якщо уб'ють огнищанина за образу, то вбивці мусять сплатити 80 гривень, а людям не потрібно; і за збирача княжих податків – 80 гривень.

19. Якщо убивають огнищанина – то община, люди відповідальні за вбивство, здійснене на їхній території.

20. Якщо убивають огнищанина біля кліті, чи біля коня, вола, корови, який це захищає, – то крадія вбивають на місці як собаку.

21. А за княжого тивуна 80 гривень. А за конюха старого біля стада 80 гривень, як постановив Ізяслав про свого конюха, якого вбили Дорогобуджівці.

22. А за сільського старосту княжого і хлібороба 12 гривень. А за рядовичів княжих 5 гривень.

23. А за смерда і холопа 5 гривень.

24. Якщо сина годувальниці, чи годувальницю, 12 гривень.

25. А за княжого коня, якщо той з плямою, – 3 гривні; а за смердового – 2 гривні.

26. За кобилу 60 різан, а за вола гривню, а за корову 40 різан, а за третяка (дворічний бичок, жеребець) 15 кун, а за лонщину (худоба на другому році) півгривні, а за теля 5 різань, за яря (ягня) – ногата, за барана – ногата.

27. А якщо забере (уведе) чужого холопа чи раба, платити йому за образу 12 гривень.

28. Якщо ж стане чоловік закривавленим чи із синцями, то не шукати йому свідків.

29. Якщо один крадій краде чи коня, чи вола, чи кліть, то гривню і тридцять різан сплатити йому; якщо ж крадіїв буде 18, то по гривні і по 30 різан сплатити...

Шлюб і розлученню по «Руській правді» передували заручини, які поособливому освячувались церквою. Заручини вважалися непорушними. Шлюб укладався шляхом здійснення релігійного обряду в церкві. Такий обряд дістав назву вінчання.

Для укладання шлюбу слід було дотримуватись таких умов: вік одружених – для чоловіка 15 років і 13 для дружини (в той же час княжич мав право свататися у 13 років, а княжна ставала нареченою у 8 років); вільне волевиявлення нареченої і нареченого і згода батьків; сторони не повинні бути пов'язані ще іншим шлюбом; вимагалось також відсутність спорідненості.

Церква не допускала укладання третього шлюбу. Шлюб міг руйнуватися, але «Руська правда» містила конкретно вказані причини для розлучення (прийняття чернецтва одним з членів подружжя; смерть чоловіка або дружини; прелюбодіяння; безвісті пропалий один з подружжя)».

Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. Київ : Довіра, 1992.

С. 43–49, 57–59.

Слово о полку Ігоревім (1185 р.)

«У той же час Святослав Ігор, онук Олегів, поїхав із Новгород (Сіверського) місяця квітня у двадцять і третій день, у вівторок, узявши із собою брата Всеволода із (города) Трубецька, і Святослава Ольговича, синівця свого, із (города) Рильська, і Володимира, сина свого, із Путивля, і в Ярослава Всеволодовича випросив він підмогу – Ольстина Олексича, Прохорового внука, із ковуями чернігівськими...

А наавтра, коли настала п'ятниця, в обідню пору, зустріли вони полки половецькі, бо ті приготувалися були до їхнього приходу, вежі свої одіслали назад, а самі, зібравшись од малого і до великого, стояли по тій стороні ріки Сюурлію... ..

І сказав Ігор до братів своїх: «Браття! Сього ми шукали есьмо! Тож ударимо!». І тоді рушили вони до них, поклавши на бога уповання своє...

А коли світала субота, почали виступати війська половецькі, як бори, і не знали князі руські, кому з них до котрого поїхати, бо було їх незчисленне множество... І тоді, порадившись усі, вони зсіли з коней, бо мали намір, б'ючись, дійти до ріки Дінця. Вони бо говорили: «Якщо ми побіжимо, утечем самі, а чорних людей оставимо, то од Бога нам буде гріх, як сих видамо. Підем і або вмеремо, або живі будемо всі вкупі». І, так сказавши, всі зсіли з коней і пішли б'ючись. І тут за допустом божим поранили Ігоря в руку і умертвили лівицю його, і була печаль велика у полку його... Однак тоді кріпко вони билися тої днини до вечора, і багато було ранених і мертвих у полках руських. Настала ніч суботня, і пішли вони б'ючись.

А коли світала неділя, сталося замішання ковуїв, у полку їх побігли. Ігор же був у той час на коні, тому що був поранений, і рушив він до полку їх, намагаючись вернути їх до військ. Зрозумівши ж, що далеко одійшов од своїх людей, і, знявши шолом, він помчав знову до війська (ковуїв), щоби вони впізнали князя і вернулися б. Однак же не вернувся ніхто, а тільки боярин Михалко Юрійович, упізнавши князя, вернувся. Але ліпші мужі не прийшли були в замішання з ковуями, і мало хто із простих людей чи хто з отроків боярських, бо всі ліпші мужі билися, ідучи пішо, і серед них Всеволод немалу мужність показав.

І коли приблизився Ігор до полків своїх, то поїхали половці навпоперек, і тут схопили його на віддалі одного перестрілу (віддаль польоту стріли, 70-90 м) од полку свого. І схоплений Ігор бачив брата свого Всеволода, який кріпко боровся, і просив він душі своїй смерті, щоби не бачити загибелі брата свого. Всеволод же так бився, що навіть оружжя в руках його було не досить, а билися ж вони, ідучи навкруг біля озера.

Отже, у день святої неділі навіть на нас Господь гнів свій: замість радості навів на нас плач, і замість веселості жаль на ріці Каялі...

Сказав же тоді Ігор: «Спом'янув я гріхи свої перед господом богом моїм... Се воздав мені господь за беззаконня моє, і за лиходійство моє [прогнівався] на мене», і «впали тепер гріхи мої на голову мою». «Праведен господь, і справедливі вельми суди його», і я ж не маю з живими долі... Але владико, господи боже мій, «не одвертай мене до кінця», а коли воля твоя, господи, то дай же милість нам, рабам твоїм...».

Святослав же, це почувши і вельми зітхнувши, утер сльози свої і сказав: «О любі мої браття, і синове, і мужі землі Руської! Дав мені був бог придушити поганих, але ви, не вдержавши молодості, одчинили ворота на Руську землю. Воля господня хай буде в усьому...».

Слово о полку Ігоревім. Київ : Радянська школа, 1986. С. 292–294.

ТЕМА 3

Соціально-політичний і культурний розвиток

Галицько-Волинської держави (XII – XIV ст.).

Зміст теми. Причини зміцнення західно-руських князівств. Економіка. Ремесла. Соціальна ієрархія. Ярослав Осмомисл. Союзні угоди з Польщею та Угорщиною. Утворення і становлення держави. Роман Мстиславович. Військові перемоги. Об'єднання Галичини з Волинню. Володіння Києвом. Військові і дипломатичні здобутки. Відновлення єдності Галицько-Волинської держави. Повернення Києва. Внутрішня політика князя Данила. Зміцнення держави. Військові успіхи. Монгольська навала. Битва на р. Калці. Падіння Києва. Лев I. Державні відносини з Німецьким орденом, Угорщиною, Литвою. Король Юрій I. Князі Андрій I та Лев II. Галицька митрополія. Король Юрій II. Втрата державності. Князь Любарт Гедимінович. Господарські заняття та особливості побуту. Походження слов'янської та східнослов'янської писемності. Роль релігії і церкви у поширенні освіти. Розвиток літератури. Особливості давньоруського мистецтва. Архітектура: дерев'яна і кам'яна. Оборонне, житлове і культове будівництво. Видатні архітектурні пам'ятки Галицько-Волинської держави.

Скульптура. Музика. Театральні видовища. Історичне значення культури княжих часів.

Ключові поняття теми: *Галицько-Волинська держава, монгольська навала, тевтонська загроза, Данило Галицький, галицька митрополія, розвиток культури, спадок Галицько-Волинської держави.*

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

З Галицько-Волинського літопису про князя Романа Мстиславича

«По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей божих. ...Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та 21 рись, і губив їх, як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав хана їхнього Отрока в Обези за Залізнії ворота, а хан Сирчан зостався коло Дону, рибою живлячись.

...Отож Роман-князь ревно наслідував (Володимира) в цім і старався погубити іноплемянників. ...Велика смута постала в землі Руській. Зосталися ж два сини його, один Данило чотирьох літ, а другий Василько двох літ...

У Татищева Роман має таку характеристику: «Сей Роман Мстиславич, онук Ізяславів, на зріст був хоча не дуже великий, але широкий і понад міру сильний; з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне і коротке; вельми ярий був у гніві; затинаяся, коли сердився, довго не міг слова вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не був. Багатьох жінок любив, але жодна ним не володіла. Воїн був хоробрий і вмілий на військові виправи; найпаче це він показав, коли утрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя своє у війнах провадив, багато перемог здобув, а в одній був переможений. Через те всім навколишнім був страшний. Коли йшов на поляків, то сказав: «Або поляків подолаю і підкорю, або сам не вернусь!». І збулося останнє».

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 368–369.

З Галицько-Волинського літопису про боротьбу князів Данила Романовича і Мстислава Удатного проти Польщі та Угорщини

«У рік 6721 (1213). У ті ж роки, коли минув час, узяв Данило в нього Мстислава дочку, на ім'я Анну, і родилися від неї сини й дочки. Первенцем бо в нього був Іраклій, по нім же – Лев, а за ним Роман, Мстислав, Шварно та інші, що малими одійшли зі світу сього.

Коли ж минув час, поїхав Данило до Мстислава в Галич, кажучи на Лєська: «Він отчину мою держить». Але той одповів: «Сину! Через давню приязнь не можу я на нього стати. Знайдино ти собі других».

Данило тоді вернувся додому, і поїхав з братом Васильком і забрав Берестій, і Угровськ, і Верещин, і Столп'є, і Комов, і всю Україну.

Лєсько ж великий гнів мав на Данила. І коли настала весна, поїхали ляхи воювати і пустошили по ріці Бугу. І послав услід за ними Данило воєвод Гаврила Душиловича, і Семена Олуйовича, і Василька Гавриловича, і вони били їх до річки Сухої Дорогви, і колодників захопили, і вернулися у Володимир з великою славою.

Тоді ж убитий був Клим Христинич, один з усіх його Данила воїв, що ото його хрест і донині стоїть на Сухій Дорогві. А ляхів вони багатьох побили і гнали вслід за ними до ріки Вєпра.

Лєсько ж вважав, що Данило узяв Берестій за Мстиславою радою. Тому Лєсько послав посла до короля: « Не хочу я часті в Галичі, а дай його зятеві моєму».

Король тоді послав багато воїв і Лєсько, і прийшли вони до Перемишля. А Ярон, що тоді тисячу держав у Перемишлі, утік перед ними. Мстислав же був поза Галичем з усіма князями руськими і чернігівськими. І 22 послав він тисяцького Дмитра, воєводу з Мирослава і боярина Михалка Глібовича проти них до Городка, бо Городок був відокремився – в ньому були люди Судислава Бернатовича. Та коли Дмитро бився під городом, прийшли на нього угри й ляхи, і побіг Дмитро. Тоді ж Василь, дяк, за прозвищем Молза, застрілений був під городом, і боярина Михалка Скулу

вбили, догнавши на ріці Щирці. І голову йому вони одрубали, три цепи знявши золоті, і принесли голову його до Коломана. Мстислав же стояв на ріці Зубр'ї, і Дмитро прибіг до нього. Оскільки ж Мстислав не міг битися з уграми, він просив зятя свого Данила і Олександра Всеволодовича, щоб вони обидва заперлися у Галичі. І обіцявся йому Данило й Олександр піти в Галич, але Данило заперся в Галичі, а Олександр не зважився.

Тоді ж велика княгиня Романова Анна прийняла монаший чин. А потім прийшла рать під город Галич – Коломан і ляхи. І великий бій був на Кривавім броді, і впав на них сніг, і вони угри й ляхи не могли стояти – пішли вони за город Рогожину, пішли на Мстислава і прогнали його із землі Галицької...

Мстислав тоді сказав Данилові: «Вийди з города». І Данило вийшов із Галича з Дмитром тисяцьким, і з воєводою Глібом Зеремійовичом, і з воєводою Мирославом. Вийшли вони з города, і коли були навпроти города Толмача, догнав їх невірний боярин Вітович Володислав. Вони, повернувши на нього, прогнали його і коня від нього одібрали. Данило ж був молодим, але, бачивши, як мужньо їздили Гліб Зеремійович і боярин Семен Коднинський, він приїхав до них обох, піддержуючи їх, а інші ж кинулись були тікати.

Того ж дня билися вони весь день аж до ночі і тої ночі вернулися. Данило і Гліб Зеремійович удвох схопили Янця. Молодик сей Данило показав мужність свою, і вони обидва цілу ніч билися. А на ранок догнав його боярин Гліб Васильович, але Данило, повернувши на нього, гнав його далі поприща – і той утік перед ним, бо кінь був борзий. Коли ж Данило вернувся і один їхав межи ними противниками, то вони не осмілювалися напасти на нього, допоки ото не під'їхав до нього боярин Гліб Судиславич та боярин Гаврило Іворович і воїн Переніжко.

Звідти пройшли вони в город Онут і рушили в поле. І настав у них голод великий, але рушили вози з Галича? до города Плава напередодні

святого Дмитрія Солунського і, захопивши вози, накормилися вони вдосталь і воздали хвалу богородиці і святому Дмитрію, що він нагодував їх.

А звідти прийшли вони нижче від города Кучелмина, думаючи, де перейти ріку Дністер. Та за божою милістю прийшли човни з города Олешпія, і переїхали вони в них через Дністер, і наситилися рибою і вином. Звідти ж приїхав Данило до Мстислава Мстиславича.

Мстислав же велику честь склав Данилові, і дари йому дав великії, і коня свого борзого сивого, і сказав йому: «Ти піди, княже, у Володимир, а я піду в Половці. Помстимось оба за сором свій». І Данило приїхав у Володимир...

У рік 6723 (1215). У той же час за божим повелінням прислали князі литовські послів до великої княгині Романової Анни, і до Данила, і до Василька, мир даючи... Ці ж усі мир дали князю Данилові і Васильку, і була земля їхня спокійна.

Ляхи ж не перестаючи пакостили. І привів Данило на них литву, і пустошили вони Ляхів, і багато убивств учинили між них.

У рік 6725 (1217). У той же час вийшов на Данила воєвода Філя, здавна прегордий, надіючись обійняти землю й вичерпати море, з багатьма уграми. Він сказав: «Один камінь багато горнців побиває». І друге слово він сказав прегордо: «Острий мечу, борзий коню – многая ви гибель русії». Але бог того не потерпів, в інший час убитий був Данилом Романовичем здавна прегордий Філя.

Олександр же Всеволодович одступив од Данила і од Василька до Лестька. І не було їм обом підмоги ані від кого, тільки од бога, допоки не прийшов Мстислав Удатний з половцями. Вийшов тоді Філя з багатьма уграми і ляхами із Галича, узявши бояр галицьких, і тестя Судислава Бернатовича і боярина Лазаря Домажирця, і других; а інші розбіглися, бо загордився він був.

У рік 6727 (1219). У той же час прийшов Лестько на Данила до города Щекарева, боронячи йому іти на поміч Мстиславу, тестеві своєму. Приїхав

також Кондрат, брат Лестьків, мирить Лестька і Данила, але узнав він обман Лестьків і не велів князю Данилу їхати до Лестька.

Філя тим часом готувався до битви, бо ж він уважав, що ніхто не може стати проти нього на бій. А Коломана він залишив у Галичі, і той зробив укріплення на церкві пречистої владичиці нашої Богородиці, яка, не стерпівши осквернення храму свого, і оддала його Коломана в руки Мстиславові. Був же тут із Коломаном воєвода Іван Лекин, і Дмитро, і Бот.

А коли половці приїхали побачити рать Філі і Лестька, то угри й ляхи гонилися за ними, і один половчин, повернувшись, застрілив угрина Уза в око. І впав він із коня, і взяли вони тіло його, і тужили по ньому...

У рік 6734 (1226)...Мстислав за радою облудних бояр галицьких оддав дочку свою меншу Марію за королевича угорського Андрія і Дав йому Перемишль. Але Андрій, послуховавши підступного боярина Семюнка Чермного, утік в Угри і почав піднімати рать. А коли настала зима, він прийшов до Перемишля. Тисячу тоді держав Юрій Домажирич, він здав Перемишль, а сам утік до Мстислава. Король Андрій тим часом став у Звенигороді і послав воїв своїх до Галича, бо сам він не одважився їхати до Галича: сказали ото йому волхви угорські, що коли він побачить Галич – не бути йому живим. І він через цю причину не посмів піти в Галич, бо вірив волхвам. І Дністер наводнився, не могли вони перейти.

Мстислав тим часом виїхав супроти короля з військами. І подивилися вони одні на одних, і поїхали угри у стани свої. З королем же був воєвода лядський Пакослав Войцехович з ляхами. А звідти пішов король до Теремовля і взяв Теремовль, і пішов до Тихомля і взяв Тихомль. Звідти ж 24 прийшов він до Крем'янця і бився під Крем'янцем, і багато угрів побили й поранили.

Тоді ж Мстислав послав боярина Судислава Бернатовича до зятя свого, князя Данила, кажучи: «Не одступай од мене». І той сказав: «Я маю правду у серці своїм».

Звідти ж прийшов король до Звенигорода, а Мстислав виїхав на нього з Галича. Угри, отож, виїхали супроти нього з королевих станів, і Мстислав бився з ними, і переміг їх, і гнали його вої за ними до станів королевих, рубаючи їх. Тоді ж Мартиниша вбили, воєводу королевого, і король розгубився і пішов із землі Галицької спішно.

Данило тим часом прийшов до Мстислава з братом Васильком до Городка, і воєвода Гліб Зеремійович прийшов із ними обома, і мовили вони Мстиславу: «Піди, княже, на короля. Він же пополоханий ходить!» Але Судислав боронив йому Мстиславу, йти, бо мав він облуду у серці своїм: не хотів бо він пагуби королеві, тому що мав у ньому надію велику, а король уже знесилився був.

У той же час Лестько ішов на поміч королеві, хоча Данило боронив йому це, казав не помагати королеві. Оскільки той дуже сильно старався, то Данило й Ваєилько послали людей своїх до ріки Бугу, не дали удвох йому прийти. І він, звідти вернувшись, пішов у свою землю, бо знемігся був, ходивши на війну.

А король угорський Андрій пішов в Угри. Тоді ж догнав його Ізяслав Мстиславич з облудним Жирославом, і пішли вони обидва з ним в Угри...

У рік 6735 (1227). Почнем же розповідати про незчисленні битви, і про страждання великі, і про часті війни, і про многі крамоли, і про часті заворушення, і про мирті заколоти, бо змалку не було їм обом Данилові й Васильку спокою. Коли ж сидів Ярослав Інгварович у Луцьку, поїхав Данило в Жидичин поклонитися і помолитися святому Миколі. І звав його Ярослав до Луцька, і сказали йому бояри, його: «Візьми Луцьк, схопи тут князя їх». Але він Данило відповів: «Я приходив сюди молитву вчинити святому Миколі і не можу сього вдіяти», І пішов він у Володимир.

А звідти, зібравши, рать, послали вони обоє Данило й Василько на нього двірського Андрія, боярина Вячеслава Товстого, воєводу Гаврила Дуцшловича, Івана Михалковича. І коли той Ярослав виїхав із Луцька, він був схоплений із жоною своєю. Схоплений же він був боярином Олексою

Орішком: під ним бо був борзий кінь і, погнавшись за ним Ярославом, він узяв його поблизу города.

І заперлися лучани, але назавтра прийшов Данило й Василько, і здалися лучани. Брат тоді дав Василькові Луцьк і Пересопницю, а Берестій він йому раніше був дав.

Тим часом попустошили ятвяги довкола Берестія. І погналися удвох Данило й Василько за ними із Володимира, але на їхнє військо напало двоє ятвягів, Мондушич Шутр і Стегут Зібрович. І вбитий був Данилом і Вячеславом Товстим Шутр, а Стегут убитий був воєводою Шелвом. А коли ятвяги втікали, догнав їх Данило і князя їх Небра поранив чотирма ударами, 25 але вороже древко вибило списа з рук його. А коли Василько погнався за ним Небром, був голосний крик: «Брат твій б'ється позаду», – і він, лишивши Небра, вернувся брату на поміч. А той од них утік, і інші ятвяги розбіглися. Та ми, це залишивши, до попереднього повернемось».

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 375–377, 382–384.

З Галицько-Волинського літопису про битву на річці Калці (1223 р.)

«У рік 6732 (1224). У той же рік прийшла нечувана рать: безбожні моавитяни, прозвані татарами, прийшли на землю Половецьку, і половці стали супроти них. Але навіть хан Юрій Кончакович, що був найбільший між усіх половців, не зміг вистояти перед ними. І побіг він до ріки Дніпра, і многи половці побиті були. А татари, вернувшись, пішли у вежі свої.

І прибігло половців багато в Руську землю, і говорили вони руським князям: «Якщо ви не допоможете нам, то ми нині порубані були, а ви завтра порубані будете». І була рада всіх князів у городі Києві, і нарадились вони так: «Лучче б нам зустріти їх на чужій землі, аніж на своїй».

Тоді бо Мстислав Романович був князем у Києві, а Мстислав Святославич у Ковельську і в Чернігові, а Мстислав Мстиславич Удатний у Галичі – де ж були старійшини в Руській землі. А Юрія Всеволодовича, князя великого суздальського, не було на тій раді. Се ж іще молоді князі, котрі

були тут: Данило Романович, Михайло Всеволодович, Всеволод Мстиславич київський та інших багато князів. Тоді ж великий князь половецький охрестився, Бастий. А Василька Романовича не було, бо він, молодий, лишився у Володимирі.

Звідти ж із Києва рушили вони місяця квітня і прийшли до ріки Дніпра, до острова Варязького. І приїхала туди до них уся земля половецька, і чернігівці приїхали, і кияни, і смольняни, й інші землі. Всі ми посуху Дніпро перейшли, – так ото покрита вода була безліччю човнів. А галичани й волинці, кожен зі своїми князями, і куряни, і трубчани, і путивльці, кожен зі своїми князями, прийшли кіньми. А вигонці галицькі рушили по Дністру і ввійшли в море – човнів же було тисяча. І ввійшли вони в ріку Дніпро, і провели човни вгору до порогів, і стали коло ріки Хортиці, на броді близ Протолчів. Був же з ними воєвода Демажирич Юрій і боярин Держикрай Вояодиславич.

Коли ж прибули вісті у етани, що татари прийшли вже поглянути на руські човни, то Данило Романович, почувши де і сівши на коня, помчав подивитися на небачену рать. І кінвики, які були з ним, і багато інших князів, з ним погнали подивитись на небачену рать. Але ті одійшли, і Юрій Домажирич їм князям говорив: «Вони стрільці є». А інші казали: «Вони прості люди є, гірші половців». Юрій же Домажирич мовив: «Вони ратники є і добрі вої».

І, приїхавши назад, вони сказали це Мстиславу Романовичу, і Юрій про все сказав. І промовили молоді князі: «Мстиславе і другий Мстиславе! Не стійте! Підемо проти них!».

І перейшли всі князі, Мстислав Романович, і другий Мстислав, Святославич чернігівський, ріку Дніпро. І інші князі прибули, і рушили всі разом у поле Половецьке. Перейшли ж вони Дніпро в день вівторок.

І зустріли татари полки руської, але стрільці руської перемогли їх і гнали в поле далеко, рубаючи, і зайняли їх скот, а зі стадами втекли, так що всі вої набрали повно скоту.

Звідти ж ішли вони вісім днів до ріки Калки. І встріли їх сторожі татарські, і сторожі ці билися з ними, і вбитий був воєвода Іван Дмитрійович та інших двоє з ним, а татари од'їхали звідти.

На ріці Калці татари встріли їх, війська половецькі і руські. Мстислав Мстиславич тим часом повелів Данилові попереду перейти з полками ріку Калку і іншим полкам піти з ним, а сам після нього перейшов. Сам же поїхав він у сторожі, і, коли побачив полки татарські, він, приїхавши, сказав: «Оружіться!».

Мстислав же Романович і другий Мстислав Святославич сиділи у стані, не знаючи цього, тому що Мстислав Мстиславич їм обом нічого не сказав – через зависть, бо велика незгода була межи ними.

Коли зітнулися війська між собою, то Данило виїхав наперед, і воєвода Семен Олуйович, і воєвода Василько Гаврилович. Ударили вони в полки татарські, і Василько був збитий з коня, а сам Данило поранений був у груди. Але через молодість і одвагу він не чув ран, що були на тілі його, – був бо він віком вісімнадцяти літ, був бо він сильний, – і Данило кріпко боровся, побиваючи татар. Мстислав Ярославич Німий, бачивши це і подумавши, що Данило збитий був, помчав і сам між них, бо був той муж дужий, і тому, що він був родич Романові, із племені Володимира, на прозвище Мономаха. Він бо, велику приязнь маючи до отця його, йому й поручив по смерті свою волость – оддав князю Данилові.

Татари ж утікали, а Данило побивав їх своїм військом, і Олег Святославич курський. Кріпко вони билися, але інші полки татарські зітнулися з ними, і за гріхи наші руські полки було переможено. Данило, бачивши, що все сильніше в битві налягають вороги і стрільці їхні стріляють сильно, повернув коня свого на втечу – через те що кинулися за ним противники. І коли він біг, то захотів води, і, пивши, відчув рану на тілі своєму – в битві не помітив він її через силу й мужність віку свого. Був бо він смілий і хоробрий, «од голови й до ніг його не було на нім вади».

Сталася перемога над усіма князями руськими, якої ото не бувало ніколи. Татари ж, перемігши руських князів за гріхи християн, пішли й дійшли До Новгороду Свято-полчського, а руси, які не знали лукавства їх, виходили назустріч їм із хрестами, і вони побили їх усіх.

Дожидаючи бог покаяння християнського, повернув їх назад на землю східну, і пустошили вони землю Тангутську, і на інші країни ходили. Тоді ж і Чингіз, хан їх, тангутами убитий був, а їх тангутів, обманувши, татари потім лукавством негубили. І інші землі вони війнами, а найпаче хитрістю погубили».

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 379–381.

З літопису про захоплення ханом Батисем Києва у 1240 р.

«У рік 6748 (1240). У той же рік прийшов Батий до Києва з великою силою многим-множеством сили своєї, і окружив город. І обступила Київ сила татарська, і був город в облозі великий. І пробував Батий коло города, а вої його облягали город. І не було чути нічого од звуків скрипіння теліг його, ревіння безлічі верблюдів його, і од звуків іржання стад коней його, і сповнена була земля Руськая ворогами.

Кияни тим часом захопили в них татарина, на ім'я Товрула, і той розповів їм про всю силу їх. Се були брати його, Батия, сильні воєводи: Урдюй, Байдар, Бирюй, Кайдан, Бечак, і Менгу, і Куюк, – який потім вернувся, довідавшись про смерть ханову, і став ханом, – але він був не із його, Батия, роду. А першим його воєводою був Субедей-богатир, і Бурундай-богатир, що взяв Болгарську землю і Суздальську. І інших було без числа воєвод, що їх ми не списали тут.

І поставив Батий пороки під город коло воріт Лядських, – бо тут підступили були дебрі, – і пороки безперестану били день і ніч. Вибили вони стіни, і вийшли городяни на розбиті стіни, і було тут видіти, як ламалися списи і розколювалися щити, а стріли затьмарили світ переможеним, і Дмитро поранений був. Вийшли татари на стіни і сиділи там того дня й ночі,

а городяни зробили ще друге укріплення навколо церкви святої Богородиці Десятинної.

А на завтра прийшли татари на них, і була битва межи ними велика. Люди тим часом вибігли і на церкву, і на склепіння церковне з пожитками своїми, і од тягара повалилися з ними стіни церковні, і так укріплення було взяте татарськими воями. Дмитра ж вивели до Батия, пораненого, але вони не вбили його через мужність його».

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 395–396.

ТЕМА 4

Українські землі у складі іноземних держав. Українська культура Литовсько-польської доби (друга пол. XIV – перша пол. XVII ст.)

Зміст теми. Внутрішня політика князів Гедиміна і Ольгерда Система васалітету. Соціальна ієрархія. Магдебурзьке право. Литовські статuti. «Устав на волоки». Економіка. Кревська унія. Руська опозиція. Династичний шлюб Ягайла. Захоплення Польщею Галичини. Князь Вітовт. Битва під Грюнвальдом. Городельська унія. Король Казимір IV. Повстання князя М. Глинського. Зближення Литви і Польщі. Крим у часи Русі. Утворення Кримського ханства Залежність від Османської імперії. Господарство. Орієнтація на Туреччину. Соціально-політичний устрій. Люблінська унія – утворення Речі Посполитої. Литовський Статут 1588 року. Берестейська унія. Уніатська митрополія. Боротьба проти унії. Київське братство.

Ключові поняття теми: *васалітет, Магдебурзьке право, Литовські статuti, унія, Кримське ханство, митрополія, Київське братство.*

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

З «Хроніки Биховця» про приєднання князем Ольгердом до Литви українських земель

«1351 рік (1362). Князь великий Ольгерд, зібравши сили свої литовські, пішов і побив татар на Синіх водах, трьох братів, Хачибєя, Кутлубугу і Дмитра. А ті три брати в Орді правили і були отчичами і дідичами подільської землі, і від них на Подолії були призначені отамани, які відали

всіма доходами, і до них приїжджали татарські баскаки і, забираючи у тих отаманів дань, відвозили в Орду. Брат же великого князя Ольгерда князь Коріат володів Новогрудком литовським, і були у нього чотири сини: князь Юрій, князь Олександр, князь Костянтин і князь Федір. І ось ті князі Коріатовичі, три брати, з дозволу великого князя Ольгерда, свого дядька, і з литовською допомогою пішли в подільську землю, а у той час в подільській землі не було жодного міста ні з дерева рубаного, ні з каменя побудованого. Тоді ті князі, прийшовши в подільську землю, увійшли до дружніх відносин з отаманами і почали захищати подільську землю від татар, а баскакам виходу не стали давати. Перш за все вони знайшли собі міцне місце на річці Смотричі і тут заклали собі місто Смотрич. В іншому місці, в горі, жили ченці, і в тому місці князі створили місто Бокоту. І, полюючи, доводилося їм заганяти багато оленів на тому острові, де зараз знаходиться Каменець і, зрубавши ліс, побудували кам'яне місто Каменець, а потім всі міста подільські створили і оволоділи всією землею подільській.

А потім король польський Казимир Локеток дізнався, що їх три брати Коріатовичі в подільській землі, люди сильні, і він прислав до князя Костянтина листи з друком, просячи його дуже настійно, щоб він до нього приїхав, роздумує про те зі всіма панами, що у нього сина немає, а тільки одна дочка, і маючи намір віддати за нього дочку, а після своєї смерті залишити його королем. І князь Костянтин їздив до польського короля, але не хотів прийняти його віру, і знову по тим же грамотам виїхав з польської землі в свої володіння, і там на Подолії помер. А князя Юрія Молдавія узяла собі воєводою і там отруїли його. А брат їх четвертий, князь Федір Коріатович, володів в Литві Новогрудком; і почув князь Федір, що братів його в подільській землі не стало в живих, і він пішов в подільську землю і там осів.

І у той час княжив на Литві і в Русі великий князь Ольгерд, і князь Федір подільський, опанувавши подільською землею не хотів бути разом з подільською землею слухняним великому князю Ольгерду. І князь великий

Ольгерд пішов зі всіма силами литовськими на Подолію, і, то почувши, князь Федір Коріатовіч втік з подільської землі до угорців, а в містах посадив валахів, і князь великий Ольгерд прийшов перш за все до Брацлаву, і, зайнявши Брацлав, прийшов до Сокольцу, і, забравши Сокоlec, прийшов до Каменцу вночі, і Каменец узяв. А потім Смотрич і Скелю і Черлений місто зайняло, і всі міста забрав, і воєводу князя Федора на ім'я Нестан, який в тих містах був, захопив, і по всіх містах князь великий Ольгерд посадив своїх старост. І дав тоді князь великий Ольгерд від себе тримати Каменец Подільський Гаштольду Гаштольдовічу; і у всіх тих містах своїх старост посадив, і відійшов геть. Ми ж на попереднє повернемося.

І тоді князь Ольгерд узяв собі в дружини княжну Ульяну Вітебську, ізза якої князь Ольгерд хрестився в руську віру, а пани литовські все залишалися язичниками. І князь великий Ольгерд не насилував їх, і до своєї віри не навертав, а римської віри в Литві вже не було, залишилася тільки руська».

Жарких М. Дві традиції літописання Великого князівства

Литовського. Київ, 2016. С. 56–57.

Про Городельську унію (1413 р.)

«1. Насамперед у той час, коли за допомогою животворного духа, сприйнявши світло католицької віри, поклали ми корону королівства Польського, то для зміцнення християнської віри, доброго становища і користі земель наших Литви, їх самих із землями і володіннями, їм підпорядкованими і з ними зв'язаними, названому королівству нашому Польському присвоїли, інкорпоровали, сполучили, об'єднали, приєднали, союзом зв'язали, за згодою одностайною нашою і інших братів наших і всіх панів, шляхтичів і бояр тієї ж землі Литовської волі і згоди.

2. Також усі церкви і весь клір названих вище земель Литви, як соборні, монастирські, парафіяльні, общинні, віденські й інші у тих (землях) споруджені і які будуть споруджені, засновані і які будуть засновані, в усіх їх свободах, іmunітетах, привілеях, винятках і звичаях загальних зберігають, згідно з звичаєм королівства Польського.

3. Пани (і) також бояри-шляхта земель наших, названих вище, дареннями, привілеями і пожалуваннями, ним нами дарованими, даними, приділеними, тільки католики і Римської церкви підвладні і кому герби пожалувані, насолоджуються, володіють і користуються, як пани і шляхта королівства Польського своїми володіють і користуються.

4. Також пани і шляхтичі, названі вище, своїми вотчинами (батьківськими маєтками) на рівному праві володіють, як пани королівства Польського своїми звичайно (як прийнято) володіють і пожалування наші, на які мають грамоти, від нас діючі і затверджені твердістю вічної сили, подібним чином будуть володіти і мати вільну змогу їх продавати, міняти, відчужувати, дарувати і на користь свою повертати, однак, з нашої згоди, особливо для кожного випадку даного, як для їх відчуження, обміну або даріння перед нами або нашими урядовцями, за звичаями королівства Польського, буде визначено.

5. Також після смерті батька діти не повинні бути позбавлені спадкових маєтків (вотчин), але повинні ними з спадкоємцями (передаючи в спадщину) володіти, як пани і шляхтичі королівства Польського своїми (вотчинами) володіють і в сприятливе користування повертають.

6. Однаковим чином дружинам своїм правенки у маєтках і дворах, які в спадщину від батька або згідно з пожалуванням нашим у вічність мали, або будуть мати, можуть визначати (призначати), як у королівстві Польському визначаються (призначаються). Дочок або сестер, родичок і своячок своїх названі вище пани і шляхтичі земель Литовських можуть одружувати тільки з католиками і віддавати заміж, за благогодогдженням їх волі і за звичаєм королівства Польського, від старих часів додержуваним.

7. Не в суперечність цим дарованим свободам пани зобов'язуються будувати і лагодити фортеці і військові дороги і платити податки за старовинним звичаєм.

8. Особливо виражається те, що всі пани і шляхтичі земель Литовських вірність і належну християнській вірі постійність нам, Владиславу, королю

Польському, і Олександру Вітовту, великому князю Литовському, і наступникам нашим зобов'язані будуть держати і зберігати, як пани і шляхтичі королівства Польського своїм королем звикли держати і служити, про що пани, бояри і знать земель Литовських, вище названі, присягою (клятвою) уже нам поручилися, як ясніше в грамотах їх, у яких вони з панами королівства Польського взаємно погодилися, міститься. Однаковим чином, під клятвою вірності і під (страхом) позбавлення своїх маєтків, ніяким князем або панам або іншим, якого б не було стану людям, бажаючим протистояти землям королівства Польського, ні порадою, ні благосприянням, ні допомогою не будуть служити і допомагати.

10. Також усі ті, яким такого роду свободи і привілеї пожалувані, хай ніколи нас, Владислава і Олександра Вітовта, великого князя Литовського, поки ми живі, і наших наступників, великих князів Литовських, не залишають і ні від нас і ні від наших наступників не відступають, але вірно і чесно підкоряються і силою присяги (клятви) вірно й міцно до нас і наших наступників великих князів Литовських, будуть прив'язані милостями, порадами і допомогою завжди і навіки.

11. До цього ще додається, що названі вище пани і шляхтичі Литви після смерті Олександра Вітовта, теперішнього князя, нікого не будуть мати або обирати великим князем і господарем Литви, як тільки кого король Польський і його наступники, порадившись з прелатами і панами Польщі і земель Литви, вважатимуть за необхідне обрати, поставити, помістити. Однаково також прелати, пани і шляхтичі королівства Польського, коли король Польський помре без дітей і законних спадкоємців, не повинні обирати собі короля і державця без відома і ради нашої, тобто великого князя Олександра, панів і шляхтичів названих вище земель Литви, за силою і змістом попередніх грамот.

12. Понад те, названими вище свободами, привілеями і милостями тільки ті пани і шляхтичі землі Литовської можуть володіти і користуватися, яким зброя і герби шляхтичів королівства Польського пожалувані, і

шанувателі християнської релігії, Римській церкві підвладні, не схизматики, або інші невіруючі.

13. Також усі грамоти, які королівству Польському і землям Литви і раніше, сім або вісім років, і після або під час коронації нашої пожалували і дарували, силою даного підтверджуємо, ратифікуємо, апробуємо і постійної сили надаємо їм.

14. Особливо ж додається і висловлюється, що названі вище пани і шляхтичі королівства Польського і земель Литви в сейми для нарад, коли необхідність буде, в Любліні або в Парчові і в інших придатних місцях, за згодою волі нашої, будуть збиратися для кращої вигоди і користі королівства Польського і названих вище земель Литви. Вчинено в місті Городлі на річці Бугу, на загальному сеймі, в другий день місяця жовтня в рік господній 1413».

Хрестоматія з історії України / Уривалкін О. М. Київ : КНТ, 2007.

С. 101-102.

**Проект Люблінської унії (1569 р.), складений представниками
Польського королівства з зауваженнями представників Великого
князівства Литовського**

«Ми, Сигізмунд Август, всім узагалі і кожному зокрема, кому відати належить, людям теперішнього часу і майбутніх часів оголошуємо даною грамотою таке: нам відомо, що всі чини королівства часто нагадували славної пам'яті батькові нашому Сигізмунду, королю Польському, і просили його на сеймах і в інших випадках, щоб завершено було те з'єднання або унія Великого князівства Литовського з королівством Польським, які, за згодою всіх чинів литовських, встановлені славної пам'яті прадідами наші і м и – Владиславом Ягайлом і Олександром Вітовтом (Кревськаунія 1385 р.); і не тільки викладені були в грамотах і привілеях, а й здійснені були на ділі, і які потім при дядьку нашому Олександрі, спочатку великому князі Литовському, а потім королі Польському, по взаємних договорах польського народу з литовським, за згодою чинів королівства, в силу братерської любові були

пояснені в докладніших словах і виразах та затверджені і закріплені клятвою і рицарським словом. І нас самих, під час нашого правління, вони просили і сильно представляли нам, щоб ми, згідно з нашим званням і нашим обов'язком, цю ось унію так привели до кінця, щоб вона була тверда на вічні часи і щоб таким чином здійснені були – думка і бажання наших предків, наші власні думки і наш обов'язок: а тому, знаючи, що це об'єднання приносило велику славу і користь обом народам, ми спрямували на це діло нашу думку і волю, призначили без дальшого загаяння тут 130 спільний сейм, щоб вирішити і здійснити де діло, щоб уже обов'язково на цьому сеймі було постановлено і закінчено справедливе і ґрунтовне об'єднання і злиття цих держав, так щоб на майбутній час унія не тільки не могла бути перервана і розладнана, а щоб приносила такі плоди, які б могли дати польському і литовському народові насамперед можливо більший і твердий мир і збереження в цілості, а потім славу і прикрасу.

На скликаному таким чином цьому сеймі явилися особисто всі пани сенатори духовні й світські і всі інші чини польського й литовського народу і, за нашим допущенням і згодою, після взаємних між ними нарад, додержуючи цілком усіх привілеїв, закінчили всю цю справу унії між ними, в братерській любові, і ця унія викладена нами, за згодою всіх тих чинів обох народів, в таких пунктах.

Обрання короля

Насамперед Польське королівство і велике князівство Литовське, згідно з попередньою інкорпорацією між ними, складають з обох вищезазначених народів одне, нерозрізняване, неподільне тіло, одне зібрання, один народ, так що віднині у цього з двох народів одного зібрання, з'єднання, неподільного народу і майже єдиного, однорідного, нерозрізняваного і неподільного тіла буде на вічні часи одна голова, не окремі государі, а один – король польський, який, згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами Поляків і Литви обиратиметься в Польщі, а не в іншому місці. Цьому обранню не може перешкоджати відсутність

якихнебудь осіб як із сенату, так і з інших чинів польських і литовських, особливо, якщо всі, хто має право брати участь в обранні короля, будуть оповіщені сенаторами королівства і в узаконений час. Місце для цього обрання буде... (місце не зазначене тут тому, що цей запис ще не ухвалений, а тільки запропонований).

Обраний таким чином на Польське королівство буде миропомазаний і коронований у Кракові. Що ж до обрання, введення його на стіл великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб уже віднині не було ніякого сліду його і подоби.

Сейми

Головний сейм завжди повинен бути один, а не окремі; крім того, повинен бути один ніколи нероздільний сенат для всіх справ і потреб тих народів і ніколи вже не повинен бути іншим, тобто не повинен складатися лише з сенаторів того або того народу. Сенат повинен бути при нас, крім того часу, коли буде сейм в Литві і в Польщі; він завжди повинен бути запрошуваний до всіх справ, про все знати і радити, згідно зі своїм обов'язком. А якби трапилися важливі справи, коли при нас не було б сенаторів, то в силу давнього звичаю буде дано звістку про все як у Польщу, так і в Литву і ніщо ніколи не буде постановлено і вирішено без відома сенаторів обох народів. Ці головні сейми мають бути... (місце для сейму не написано, бо запис цей ще не схвалений), а в разі будь-якої важливої потреби сейм може бути і в іншому місці, за згодою всіх сенаторів. На цих сеймах литовські сенатори будуть зобов'язані засідати між польськими сенаторами, на місцях, призначених нами, а земські їх послы між польськими послами. На цих сеймах – віднині єдиних сеймах королівства – все, що буде потрібно, буде обговорюватися, робитися і вирішуватися загальною нарадою і за спільною згодою всіх чинів, які мають право бути на сеймі.

Монета

Монета має бути одноманітна й однакова за вагою, пробою, поділом і написом, що ми і наші потомки без загаяння зобов'язані будемо здійснити.

Зовнішня політика

Що стосується договорів і союзів, то зроблено таку постанову: віднині всі угоди, укладання миру, посилення послів у далекі й суміжні країни мають бути здійснювані не інакше як з відома і за спільною радою обох цих народів; мир же і постанови, вчинені перед тим з яким завгодно народом і з яким завгодно государем, коли вони шкідливі якійсь стороні (Польщі або Литві), повинні бути оголошені неповночинними й не належними до виконання.

Коли тільки треба буде приносити присягу сенаторам, сановникам, чиновникам, старостам і членам найзнатніших домів, що досягли повноліття (як вимагається привілеєм), завжди вони повинні приносити таку присягу коронованому королю і королівству.

При коронації нового короля, після принесення ним належної, узаконеної присяги на збереження прав обох народів, відразу має бути дане ним утвердження всіх цих прав і привілеїв обох народів королівства, спільної Речі Посполитої, в одному тексті і на одній грамоті, під печаттю королівства.

Привілеї і вільності Литви

Обдумано і вжито заходів до того, щоб це єднання й унія Великого князівства Литовського з Польщею ні в чому не підривали, не ображали і не зменшували тих прав, привілеїв, вільностей і звичаїв великого князівства Литовського, які не суперечні польському народові; навпаки, такі права, привілеї, вільності і звичаї обидві сторони, за взаємною радою, будуть посилювати і множити. Те саме треба розуміти і про почесні та чини великого князівства Литовського, які існують в силу привілею: вони назавжди залишаться у своїй давній честі, бо це аж ніяк не суперечить спільній Речі Посполитій і не може бути визнане за яке-небудь роздвоєння.

Торгові мита

Як у Польщі, так і в Литві повинні бути знищені всі торгові мита і побори на землі і на воді, під якою б назвою вони не були, – наші, сенаторські, шляхетські, духовні; віднині і на вічні часи не слід брати ніяких

мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їх підданих з будь-яких речей їх власної роботи і кормління, але з тим, проте, щоб вони цим шляхом не сприяли униканню від купецьких мит, що повело б до зменшення і затаювання давніх наших мит і мит інших чинів у Польщі і в Литві.

Права поляків і литовців

Всі закони і постанови, які б то не було і з якої б то не було причини видані в Литві проти польського народу, відносно заняття вищих і яких завгодно посад, що передаються і доручаються нами, також відносно маєтків і земель, відносно придбання земель і володіння ними у великому князівстві Литовському, одержуваних за дружиною або по вислужі, купівлею, у спадщину або в подарунок і яким-небудь іншим способом, відповідно до закону і звичаю, – усі такі закони, за згодою всіх чинів, руйнуємо і обертаємо в ніщо. Віднині вони не повинні мати ніякої сили і значення, як закони, суперечні справедливості і взаємній любові та унії. Віднині як поляку Литві, так литовець у Польщі може купувати маєток і оселитися всяким законним способом і може по закону займати посаду в тій землі, в якій матиме осілість. Щодо духовних посад, то вільно нам буде роздавати їх на наш розсуд, як було і досі, не звертаючи уваги на осілість особи в тій країні.

Екзекуція маєтків

Обдумано також і взято до особливої уваги і те, щоб та екзекуція, яка почалася в Польщі з часів короля Олександра, за узаконенням, зробленим на сеймі в Петрокові 1504 р. відносно наших маєтків і земель у королівстві, не поширювалася на велике князівство Литовське; бо даним привілеєм залишаються великому князівству Литовському у повній силі всі права, узаконення, вільності, постанови, звичаї; тому залишаються в своїй силі всі їх пожалування, лени, застави, продажі, пожиттєві володіння, дані справедливо і законно під яким завгодно найменуванням, і ми їх залишаємо в цій силі: на вічні часи литовці не можуть підлягати і не підлягають екзекуції, якої вимагає зазначене вище узаконення Олександра.

Всі ці викладені вище справи, обмірковані, вирішені і постановлені обома народами, з точним виконанням усіх привілеїв, договорів, записів, які відносно цієї унії зроблені королями польськими і князями литовськими, – спільними государями обох цих народів, і предками цих народів і затверджені нами, ми, визначаючи ці справи чесними, потрібними й обов’язковими для обох сторін, за добровільним рішенням і бажанням цих сторін, верховною нашою королівською владою схвалюємо, зміцнюємо, затверджуємо, визнаємо на вічні часи міцними, важливими, законними, справедливими, ґрунтовними з усіма привілеями, що належать до них, і обіцяємо нашим королівським словом, нашою честю і в силу нашої королівської присяги, що все це зобов’язані будемо завжди твердо тримати і додержувати ми і потомки наші, королі польські, і обидві сторони – поляки і литовці – і їхні потомки зобов’язані будуть тримати і додержувати ці діла на вічні часи в цілому і в частинах, і ми не допустимо похитнути їх будь-коли або розривати будь-яким способом, замислом або ділом.

Зауваження представників Великого князівства Литовського

Ласкаві панове сенатори та інші чини Польського королівства! На промову, яку, панове, від вашого імені сказав нам єпископ Краківський у минулу суботу, ми, внаслідок багатьох причин, повинні були дати вам відповідь писану. Незабаром після того, у той же день, ви нам дали ще рукопис, в якому говориться, що його величність король, наш спільний государ, з нашої спільної згоди, рішення й бажання уже затверджує цей акт унії, тоді як на ділі ми цього між собою ще не ухвалили, і у нас не в звичаї просити государя затверджувати те, що ще не приведено до кінця.

...Князівство Литовське завжди перебувало і перебуває досі в усій цілості, при всіх атрибутах влади, при всіх посадах і в певному обсязі кордонів. Нам не вистачало лише того, щоб ми могли бути в вас упевнені, щоб між нами і вами збереглася непорушна унія союзу і дружби, і щоб і в Польщі, і в Литві був государем тільки той, хто бажаний обом народам і обраний ними обома. Траплялося ж, що в Литві бували князі, які не були в

той же час королями польськими, що, між іншим, не порушувало братерської любові, бо ваші предки, панове, не прагнули збільшувати своє королівство Литвою, а разом з нашими предками зберігали в цілості обидві держави, взаємно одні одних любили і тим були страшні всім ворогам.

...Справді ж, братерська любов повинна допускати рівність, повинна бути такою, щоб приносити рівну користь обом народам, а якщо злити Литовське князівство з королівством, то не буде ніякої любові, бо в такому разі Литовське князівство повинно поникнути перед Польщею, литовський народ повинен був би перетворитися на інший народ, так що не могло б бути ніякого братерства. Тоді б не стало одного з братів, тобто литовського народу, що видно з самої записки вашої, панове, даної нам. Там в одному пункті говориться і про знищення обряду введення на князівський стіл великого князя Литовського і про затвердження наших прав печаттю королівства і про сейми теж тільки Польського королівства. Ми приїхали до вас, панове, за братерством, за братерською любов'ю, а не за тим, щоб втратити нашу Річ Посполиту і нашого государя, великого князя, позбавивши його титулу – великий князь Литовський. Якби ми це зробили, то вчинили б проти нашої присяги, проти нашої совісті. А якби ми обдурили в цій справі бога, обдурили б нашого государя, нашу Річ Посполиту, то перед чиїми очима ми достойні були б віри надалі?

Про нас судили б за прислів'ям: хто не вірний собі, чи може він бути вірний іншим? Не менше приниження для нас і те, що в цій записці ви, панове хочете від нас речей, противних нашим законам і вільностям, – ви хочете, щоб почесні та посади великого князівства Литовського давалися однаково вам і литовцям, коли у вас буде яка-небудь осілість у Литві, а деякі посади хочете одержувати навіть незалежно від осілості.

Яка, панове, нам користь від таких посад, яких би литовець не міг займати? Знаємо, що в королівстві є маршалок, є печатники, є воєводи, є гетьман, підскарбій; все це ми маємо у себе здавна і розпоряджатися цим, крім нашого государя і крім нашого народу, ми не бажаємо дозволити

нікому, – так само, як не бажаємо зовсім давати раду вам у ваших ділах, бо і вам здалася б нестерпною чужа влада.

...Якби ми вам зробили поступку в цьому пункті, то литовський народ невдовзі був би затертий великою кількістю мудрих, достойних людей з народу польського; тимчасом ми маємо право одержувати самі вигоди цієї унії. Ми, природні, справжні, давні жителі цієї держави, тобто великого князівства Литовського, маємо це право за заслуги наші й наших предків, бо ми служили в цій державі нашим государям нашими грудьми і кров'ю; вмирили за свободу нашої батьківщини і, наскільки могли, уберегли її досі від дуже могутніх і різнорідних ворогів. Ви, панове, звичайно, хочете, щоб ваше славне королівство знало, як воно розмножилося і розширилося мудрими вашими порадами і щоб літописи свідчили потомству про кожного з вас. Так само і нам треба старатися, щоб залишити нашій матері Речі Посполитій Литовській і нашому потомству пам'ять про те, як вірно і дбайливо служили ми їм не тільки ділами, а й мудрими порадами, відповідно до нашого обов'язку, і щоб таким чином передати в потомство добре наше ім'я...».

Хрестоматія з історії України / Уривалкін О. М. Київ : КНТ, 2007.

С. 129-134.

З книги Гійома Левассера де Боплана «Опис України...»

«...Ось як вони (козаки) вибирають свого старшого: коли зберуться усі старі полковники і старі козаки, що користуються серед них пошаною, кожен з них віддає свій голос за того, кого вважає за найздібнішого, і той визначається більшістю голосів. Якщо обраний не хоче приймати посади, відмовляючись невмінням, малими заслугами, браком досвіду чи похилим віком, це йому не допомагає. Відповідають лишень, що він дійсно не заслужив такої честі й тут же, не гаючись, одразу ж убивають його, як якогось зрадника. Хоча самі при цьому чинять по-зрадницьки, та ви і пригадуєте, напевно, що я оповідав раніше, говорячи про їхні звичаї і звичні зради. Якщо обраний козак приймає на себе обов'язки старшого, то дякує

зібранню за виявлену честь, хоча (додає, що) недостойний і для такої посади нездатний, далі ж, однак, урочисто запевняє, що докладе зусиль і старання, аби гідно послужити як усім узагалі, так і кожному зокрема, і що завжди готовий покласти своє життя за своїх братів (так вони називають між собою один одного). На ці його слова кожен плеще в долоні, вигукуючи: «Слава! Слава!» і т.д. Потім усі один за одним відповідно до свого рангу йдуть вклонитися йому, а старший подає їм руку, що у них служить за форму вітання. Ось так вони вибирають свого старшого, що часто відбувається серед Дикого Поля. Вони йому дуже підкоряються. Цей старший їхньою мовою називається гетьманом, його влада необмежена аж до права стинати голови і садити на палю тих, хто провинився. Гетьмани дуже суворі, однак нічого не починають без військової наради, яку називають Радою. Немилість, якої може зазнати старший, змушує його бути дуже обачним у своїх діях, зокрема, щоб не трапилось жодної невдачі, коли веде їх у похід, і щоб він проявив себе хитрим і відважним під час непередбачених зіткнень з ворогом, оскільки за виявлену малодушність його вбивають як зрадника. Негайно обирається новий отаман так само, як я розповідав вище. Керувати ними і вести їх у похід – нелегка справа, і нещасний той, кому це випадає. За сімнадцять літ, доки я служив у цьому краї, усі, хто обіймав цей уряд, скінчили погано.

Коли у них виникає намір піти в море, то, не маючи дозволу короля, вони беруть його у свого старшого, скликають Раду і проводять вибори отамана... Далі вони вирушають до Військової Скарбниці, місця свого збору і будують тут судно близько 60 стіп завдовжки, 10-12 стіп завширшки і 12 – завглибшки (стопа – 28,8 см). Таке судно не має кіля; його основа – це човен з верби або липи, довжиною до 45 стіп. Збоку він обшивається і вивершується дошками від 10 до 12 стіп завдовжки і до однієї стопи завширшки, які прибиті дерев'яними цвяхами, причому кожен ряд унапуск на наступний, як і в звичайних річкових судах, і так доти, доки човен не досягне 12 стіп у висоту і 60 – у довжину, розширюючись мірою

підвищення... Будуються вони так, як звикли і наші теслі, з перегородками і поперечними лавами, а потім просмолюються. Користуються двома стернами по краях човна, оскільки човни дуже довгі, і треба було б забагато часу, щоб розвернутись, коли виникає потреба у розворотах під час втечі. Звичайно, з кожного боку від 10 до 15 весел, і швидкість більша, ніж у турецьких веслових галер. Є також і щогла, на якій вони (козаки) напинають досить невправно зроблене вітрило; використовують його лише в тиху погоду, а при сильному вітрі воліють веслувати. Їхні човни не мають верхньої палуби, і коли наповнюються водою, очерет, прив'язаний довкола човна, не дає йому затонути.

...Під час походу ці люди дотримуються тверезості, і якщо між ними трапиться п'яниця, отаман наказує викинути його в море. Окрім того, жодної горілки везти з собою не дозволяється, оскільки під час походів і експедицій вони високо цінують тверезість.

Коли вони вирішують йти війною на татар, аби помститися за кривду і заподіяні грабунки, то вибирають осінню пору. Для цього відправляють на Запорожжя усе, що необхідне для походу чи експедиції, для будівництва човнів і взагалі усе, що, на їхню думку, буде потрібним. Потім 5-6 тис. відчайдушних, добре озброєних козаків вирушає на Запорожжя будувати човни. До будівництва одного човна приступає 60 чоловік, закінчуючи його через два тижні, оскільки вони, як я вже казав, майстри на всі руки. Таким чином, за два-три тижні у них готово 80 або 100 човнів такої форми, яку я описав. У кожен човен сідає від 50 до 70 чоловік, кожен з яких має дві рушниці і шаблю; на човні є також 4-6 фальконетів...

...Їхні човни тримаються так близько один біля одного, що майже торкаються веслами. Турки, звичайно, бувають попереджені про похід і тримають у гирлі Борисфена наготові кілька галер, щоб не дати їм вийти з лиману. Але козаки хитріші: вони виходять темної ночі незадовго перед молодиком і переховуються в очеретах, які тягнуться на 3-4 льє вгору по Борисфену, куди галери заходити не наважуються, бо колись там зазнали

лиха. Отож, задовольняючись чеканням на них (козаків) у гирлі, татари завжди опиняються перед несподіванкою. А оскільки козаки не можуть пройти так швидко, щоб їх не помітили (взагалі), то по всій країні здійснюється тривога, досягаючи самого Константинополя. Великий султан розсилає гінців по всьому анатолійському узбережжю, в Болгарію і Румелію, аби там кожен пильнував і був готовий до появи козаків з моря. Та все надарма, бо ті часу не гають і так доречно використовують пору року, що уже через 36 чи 40 годин з'являються біля Анатолії. Прибувши туди, висаджуються на берег, кожен з рушницею в руці, залишаючи у кожному човні для охорони тільки двох чоловіків і двох хлопців. Потім зненацька нападають на міста, захоплюють їх, грабують, палять їх, заглиблюючись іноді на ціле льє в глиб краю, але одразу ж повертаються, знову вантажаться зі здобиччю і вирушають в інше місце, щоб не раз спробувати щастя...

...Їхні судна виступають з води не більше як на 2,5 стопи, тому вони (козаки) помічають судно або галеру раніше, ніж можуть бути помічені самі. Далі вони опускають на своєму човні щоглу і визначають напрям вітру, намагаючись плисти так, щоб сонце до вечора було у них за спиною. За годину перед заходом сонця вони з силою гребуть до судна чи галери, доки не опиняться на відстані 1 льє і звідти стережуть їх, боячись втратити з поля зору. Потім десь біля півночі (подавши сигнал) вони щосили веслюють до судна, причому половина команди готова до бою, тільки й чекає, коли судно настільки наблизиться, щоб стрибнути на нього. Ті, що на судні, дуже дивуються, побачивши, що на них напало 80 чи 100 човнів, з яких сиплються люди, одразу ж захоплюючи корабель. Зробивши це, козаки грабують усі знайдені гроші й товари малих розмірів, які не псуватимуться у воді, а також гармати й усе те, що, на їхню думку, може знадобитися; потім пускають судно разом з людьми на дно...

...Коли галери натрапляють на них у відкритому морі посеред дня, то завдають їм великої шкоди своїми гарматами, розполохуючи, немов шпаків, і чимало човнів іде на дно. Приголомшені козаки, кому вдалося врятуватися,

швидко утікають навсібіч, куди лише можуть. Але коли вони самі йдуть на бій з галерами, то лишаються на своїх лавах, прикріпивши весла до кочетів перев'яззю з лози. Поки одні стріляють з рушниць, їхні товариші набивають і подають їм інші, вже набиті, щоб знову стріляти, і таким чином ведуть вогонь безперервно і дуже влучно. Галера може зав'язати бій лише з одним човном, однак їхні гармати завдають козакам великої шкоди. У таких сутичках вони завжди втрачають до двох третин своїх людей. Рідко коли трапляється, щоб повернулася половина команди, зате привозять багату здобич, як-от: іспанські реали, арабські цехіни, килими, парчу, бавовняній шовкові тканини, інші цінні товари. Ось з чого живуть козаки і такі (власне) у них прибутки, бо якщо йдеться про працю, то вони не знають іншого, як тільки пити та гуляти зі своїми товаришами після повернення».

Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн.

Київ : Наукова думка, 1990. С. 69–74

Перелік використаних джерел та літератури

Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ : Наукова думка, 1990. 254 с.

Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наукова думка, 1993. 576 с.

Жарких М. Дві традиції літописання Великого князівства Литовського. Київ, 2016. 467 с. URL : <https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/2Traditions.html>

Літопис Руський. Київ : Дніпро, 1989. 590 с.

Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. Київ : Довіра, 1992. 256 с.

Слово о полку Ігоревім. Київ : Радянська школа, 1986. 310 с.

Хрестоматія з історії України / Уривалкін О. М. Київ : КНТ, 2007. 520 с.

Навчальне видання

Яна Сергіївна Семко

Юлія Павлівна Мельник

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації до самостійної роботи з текстами
історичних джерел для здобувачів освітнього рівня

«бакалавр» для всіх спеціальностей

Ч. 1.

Електронне видання

Міжнародний гуманітарний університет

Розміщено: репозитарій бібліотеки

Національного університету

«Одеська юридична академія». 2024 р.